

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
V OLOMOUCI
KATEDRA SLAVISTIKY**

**JAZYKOVÉ VYJADŘOVÁNÍ ZÁKAZU V RUŠTINĚ VE SROVNÁNÍ
S ČEŠTINOU**

**LANGUAGE EXPRESSION OF PROHIBITION IN RUSSIAN LANGUAGE
IN COMPARSION WITH CZECH**

VYPRACOVALA: Jaroslava Němčáková

VEDOUCÍ PRÁCE: prof. PhDr. Helena Flídrová, CSc.

2013

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité prameny.

V Olomouci dne 21. 4. 2013

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala své vedoucí magisterské diplomové práce, paní prof. PhDr. Heleně Flídrové, CSc., která mi svými cennými podněty a připomínkami pomáhala řešit jak organizační, tak odborné problémy této práce.

OBSAH

ÚVOD.....	6
I TEORETICKÁ ČÁST.....	7
1. MASOVÁ A INTERPERSONÁLNÍ KOMUNIKACE	7
1.1 Partneři komunikace	7
1.2 Příjem sdělení	8
1.3 Záměr sdělovatele, jeho efekt u příjemce	9
1.4 Nejazykové prostředky v masové a interpersonální komunikaci	9
2. KOMUNIKAČNÍ AKT A VÝPOVĚĎ	10
2.1 Vymezení pojmů	10
2.2 Komunikační (ilokuční) funkce výpovědi	11
2.3 Indikátory komunikačních funkcí výpovědi	12
2.4 Členění komunikačních funkcí výpovědi	13
2.4.1. Komunikační funkce direktivní	13
2.4.2 Komunikační funkce permissivní a koncesivní	14
2.4.3 Komunikační funkce varovací	15
3. ZÁKAZ.....	16
3.1 Zákaz v pojetí M. Čejky	16
3.2 Zákaz v pojetí M. Grepla	17
3.3 Zákaz v pojetí H. Běličové	18
3.4 Zákaz jako sémantický odstín imperativnosti v pojetí H. Flídrové	19
3.5 Otázky ve výzvodové platnosti	20
4. ZPŮSOBY VYJÁDRĚNÍ ZÁKAZU V RUŠTINĚ.....	21
4.1 Rozkazovací, oznamovací a tázací věty vyjadřující zákaz	21
4.2 Konstrukce s modálními výrazy	22
5. ZÁKAZ V DIALOGU. REAKCE NA ZÁKAZ	23
5.1 Reakce na zákaz v interpersonální komunikaci	24
5.2 Reakce na zákaz v masové komunikaci	24
II. PRAKTICKÁ ČÁST	26
1. ZÁKAZ V MASOVÉ KOMUNIKACI	27
1.1 Zákaz v masové komunikaci v ruštině	27
1.1.1 Konstrukce se slovesem v indikativu	27
1.1.2 Konstrukce s infinitivem	28
1.1.3 Konstrukce se záporným imperativem	29
1.1.4 Konstrukce s modálním predikativem <i>нельзя</i>	29
1.1.5 Konstrukce s výrazem <i>не допускается</i>	30
1.1.6 Neslovesné konstrukce s genitivem substantiv	30
1.1.7 Konstrukce se substantivem <i>просьба</i>	30
1.1.8 Konstrukce se slovesem <i>просим</i>	31
1.2 Zákaz v masové komunikaci v češtině	31
1.2.1 Neslovesné konstrukce s výrazem <i>zákaz</i>	31
1.2.2 Konstrukce s imperativem plurálu	32

1.2.3 Konstrukce s indikativem	32
1.2.4 Konstrukce s infinitivem.....	33
1.2.5 Konstrukce s imperativem singuláru	34
1.2.6 Záporné prosby	34
1.2.7 Ostatní	35
1.3 Závěry.....	35
2. ZÁKAZ V INTERPERSONÁLNÍ KOMUNIKACI.....	36
2.1 Zákaz v interpersonální komunikaci v ruštině.....	37
2.1.1 Konstrukce se záporným imperativem.....	37
2.1.2 Konstrukce s infinitivem.....	38
2.1.3 Konstrukce s modálními predikativy	38
2.1.4 Konstrukce s indikativem	40
2.1.5 Konstrukce s performativními slovesy	40
2.1.6 Zákaz vyjádřený citoslovci	41
2.1.7 Otázky ve výzvové platnosti.....	41
2.1.8 Ustálená spojení	42
2.2 Zákaz v interpersonální komunikaci v češtině	43
2.2.1 Konstrukce se záporným imperativem.....	43
2.2.2 Konstrukce s modálním slovesem <i>nesmět</i>	43
2.2.3 Konstrukce s indikativem	44
2.2.4 Konstrukce s infinitivem.....	44
2.2.5 Konstrukce s performativními slovesy	44
2.2.6 Zákaz vyjádřený citoslovci	45
2.2.7 Otázky ve výzvové platnosti.....	45
2.2.8 Ostatní	46
2.3 Výzva k přerušení/ukončení konaného děje.....	46
2.4 Případy blízké zákazu. Sémantické odstíny varování, výhrůžky aj.	48
2.4.1 Varování a výhrůžka	48
2.4.2 Výstraha	50
2.3 Zákaz v dialogu	51
2.4 Závěry.....	53
 ZÁVĚR	55
РЕЗЮМЕ	57
SEZNAM ZKRATEK	67
BIBLIOGRAFIE	68
EXCERPOVANÁ LITERATURA	71
PŘÍLOHY.....	73

ÚVOD

Tato diplomová práce bude věnována zákazu jakožto jednomu z významových odstínů výzvy. V úvodní teoretické části se pokusíme pojem zákaz co nejpřesněji definovat, k čemuž nám poslouží řada statí i monografií věnovaných této problematice.

Celou problematiku však pojmem v poněkud širším smyslu; budeme se zabývat např. vymezením takových pojmů, jako je komunikační akt a výpověď, komunikační funkce výpovědi apod.

Vymezíme a podrobněji charakterizujeme též základní oblasti komunikace z pohledu počtu příjemců, a sice oblast masové a oblast interpersonální komunikace. S ohledem na tohoto dělení pak budeme charakterizovat jednotlivé složky komunikačního aktu zákazu.

Toto rozdělení na dvě základní sféry komunikace využijeme také v praktické části, v níž budeme pracovat s excerpcními jednotkami, které se nám k dané problematice podařilo shromáždit – celkově se jedná o dvě stě konkrétních příkladů vyjádření zákazu v ruštině a shodný počet zákazů v češtině. Získané jednotky budeme rozdělovat do skupin na základě slovnědruhové charakteristiky a pokusíme se zjistit, jaké formální způsoby vyjádření zákazu v tom kterém jazyce převažují a jaké jsou naopak zastoupeny méně často. Budeme také zkoumat, u kterých způsobů vyjádření zákazu lze v obou jazycích nalézt přesné ekvivalenty a kde se naopak vyjádření zákazu liší.

Na základě zkoumání excerpovaného materiálu se rovněž pokusíme určit, jaké skutečnosti mají vliv na formování komunikačního aktu zákazu, a také co umožňuje příjemci sdělení správně rozpoznat komunikační záměr mluvčího. V neposlední řadě budeme sledovat, jakým způsobem může příjemce v určitých situacích na zákaz reagovat.

Všechna naše tvrzení a dílčí závěry budeme demonstrovat na konkrétních příkladech vyjádření zákazu získaných excerpací jak z odborné, tak i umělecké literatury. Úplný přehled excerpovaných jednotek rozčleněných na jednotlivé kategorie pak uvedeme v příloze k této práci.

I TEORETICKÁ ČÁST

1. MASOVÁ A INTERPERSONÁLNÍ KOMUNIKACE

V jazykové komunikaci může vystupovat libovolný počet účastníků. Zatímco mluvčí je vždy jen jeden, příjemcem může být buď jedinec, nebo jakkoliv početná skupina. Z hlediska počtu příjemců vyplývá základní dělení komunikace na komunikaci interpersonální neboli mezosobní, kdy příjemcem sdělení je jeden člověk, a masovou, kde je příjemcem větší množství osob¹. Jelikož v naší práci se budeme zabývat zákazy z oblasti jak interpersonální, tak i masové komunikace, oba základní typy komunikace si nyní přiblížíme.

1.1 Partneři komunikace

Nejprve budeme charakterizovat partnery komunikace, tj. „sdělovatele“ a „příjemce“². Zatímco v interpersonální komunikaci je sdělovatelem vždy jednotlivec (přičemž každý jednotlivec vykazuje jiné komunikační vlastnosti a formulační schopnosti), v masové komunikaci je zdrojem sdělení celý kolektiv (redakce, vydavatelství, různé instituce a organizace aj.). Jak uvádí H. Flídrová (1982), např. J. Průcha považuje za původce sdělení v masové komunikaci každou osobu, která se na jeho vytváření podílí. Avšak pokud se jedná o hlasatele na nádraží, v rozhlasu apod., mluvčí není původcem sdělení, ale až posledním článkem, který sdělovanou informaci předává příjemci. Jinak je tomu u veřejné přednášky či referátu pro širší publikum, kdy mluvčí bývá zároveň i původcem sdělení.

Stejně jako u sdělovatele je i u příjemce nutné v interpersonální komunikaci brát v úvahu jeho psychické vlastnosti a sociální postavení: jinak budeme například něco

¹ Např. H. Flídrová (1989) vyčleňuje na základě počtu účastníků komunikace též komunikaci intrapersonální a skupinovou, v naší práci však zůstaneme u základního dělení na komunikaci interpersonální a masovou.

² Tyto termíny, které se nám jeví jako nejadekvátnější, přejímáme od H. Flídrové (1982).

sdělovat dospělému, jinak dítěti, jinak nadřízené a jinak podřízené osobě. Naopak v masové komunikaci je příjemcem široká veřejnost nebo alespoň větší skupina osob, a proto, jak uvádí Flídrová (1982), musí být vybírány neutrální výrazy srozumitelné pro celé publikum a sdělovatel se musí vyjadřovat zdrženlivě a uhlazeně.

Jak v masové, tak i v interpersonální komunikaci mají svůj význam sociální vztahy mezi partnery komunikace a rovněž status a sociální role komunikačních partnerů. V masové komunikaci na rozdíl od interpersonální nepřicházejí v úvahu osobní vazby mezi partnery, sdělovatel je nositelem určité sociální role, masového příjemce nezná osobně a je od něj společensky distancován. V interpersonální komunikaci naopak hraje roli osobní vztah partnerů – sympatie, antipatie, nadřízená či podřízená pozice mluvčího vůči sdělovateli a naopak aj.

1.2 Příjem sdělení

H. Flídrová (1982) rozlišuje následující tři fáze, v nichž příjemce přijímá sdělení:

a) Prekomunikační fáze, v níž si příjemce vybírá takové sdělení, které mu nejvíce vyhovuje a nejlépe odpovídá jeho zájmům a názorům. Jestliže v masové komunikaci má příjemce velkou možnost volby tématu sdělení a také může komunikaci kdykoliv přerušit (např. vypnutím rádia nebo odložením tisku), v interpersonální komunikaci je jakýkoliv výběr téměř nemožný: lze totiž jen obtížně předem odhadnout obsah sdělení mluvčího a rovněž přerušování rozhovoru či změna tématu často vyžaduje úsilí.

b) Komunikační fáze – i zde příjemce postupuje selektivně, tj. přijímá pouze to, co mu vyhovuje.

c) Postkomunikační fáze, jež následuje až po samotném procesu komunikace a je chápána jako „působení prostředků masové komunikace na chování, názory i vztahy lidí, na emocionální a racionální stránku jejich vědomí atd.“ (Flídrová 1982, s. 10)

Zatímco v masové komunikaci postupuje sdělení většinou pouze od sdělovatele k příjemci (výjimkou jsou veřejné přednášky, při kterých může posluchač vystoupit s dotazem, nebo veřejná vystoupení vysílaná v rádiu či televizi), v interpersonální komunikaci, pro niž je charakteristická dialogičnost, dochází velmi často ke střídání rolí sdělovatele a příjemce.

1.3 Záměr sdělovatele, jeho efekt u příjemce

Pokud chce sdělovatel dosáhnout u příjemce určitého efektu, je nutné, aby jeho sdělení příjemce porozuměl a zároveň aby mu chtěl porozumět. Pokud se totiž záměr sdělovatele alespoň neblíží záměru příjemce, příjemce může např. předstírat, že sdělení neporozuměl, a tím dosažení efektu znemožnit.

Jak vysvětluje H. Flídrová (1982), dosažení požadovaných efektů je v masové komunikaci ztíženo charakterem kolektivního příjemce, jehož záměry často vůbec nemusí být shodné se záměry sdělovatele. Na dosažení efektu má negativní vliv také neexistence zpětné vazby, způsobená skutečností, že kontakt mezi sdělovatelem a příjemcem je nepřímý. Proto je v masové komunikaci kladen důraz na jednoznačnost, přesnost a úplnost sdělení.

Po stránce formální se sdělení v masové a interpersonální komunikaci značně liší. Zatímco sdělení ve sféře masové komunikace musí být vždy logické, přesné, srozumitelné pro příjemce, a tedy i předem připravené, pro sdělení v oblasti interpersonální komunikace je typická improvizovanost, spontánnost a eliptičnost projevu. Jelikož při interpersonální komunikaci se oba partneři nacházejí ve stejné situaci, ani nejednoznačnost sdělení nebrání vzájemnému porozumění a dosažení požadovaného efektu.

1.4 Nejazykové prostředky v masové a interpersonální komunikaci

Masová a interpersonální komunikace se odlišuje také v možnosti uplatnění nejazykových prostředků, které jazykový projev doprovázejí. V ústním projevu se jedná o mimiku, gesta či zbarvení hlasu a intonaci, tedy prostředky, které se využívají především v interpersonální komunikaci při přímém kontaktu nebo v masové komunikaci v rozhlase a televizi. V písemném projevu pak jde o grafickou úpravu textu, interpunkční znaménka, různé obrázky či schémata, jež mají využití v interpersonální komunikaci při nepřímém kontaktu (psaní dopisů) a také v masové komunikaci v tisku, na plakátech a v reklamách. Jak uvádí H. Flídrová (1979c), v oblasti masové komunikace lze uplatnit i takové neverbální prostředky, jako jsou dopravní značky (ve spojitosti s námi zkoumaným jevem uvádíme např. dopravní značky signalizující zákaz stání, zákaz

zastavení nebo zákaz předjíždění), které mohou v určitých situacích nabývat buď výzvolné, nebo oznamovací platnosti (srov. např. značku *Dej přednost v jízdě!* a značku upozorňující na blízkost parkoviště nebo čerpací stanice).

Rozdíly mezi oběma typy komunikace lze nalézt také např. v možnostech využití komunikačních kanálů, tj. způsobu, jakým je sdělení předáváno, aj.

Jak zdůrazňuje H. Flídrová, „interpersonální a masová komunikace se od sebe liší nikoli pouze v počtu partnerů komunikace, ale ve všech složkách komunikačního aktu.“ (Flídrová 1982, s. 16) Všechny výše uvedené skutečnosti tedy mají vliv na formování výpovědi.

2. KOMUNIKAČNÍ AKT A VÝPOVĚĎ

2.1 Vymezení pojmů

Komunikační funkce je považována za hlavní funkci jazyka, bez níž by existence jazyka postrádala smysl. Proces předávání informací, tedy komunikační proces, probíhá v komunikačních aktech. V. Barnet definuje komunikační akt jako „komplexní sémiologickou reakci v sociálním chování, jejíž hranice je dána uzavřeností komunikativní situace a omezeným časovým trváním“ (Barnet 1973, s. 32). Zdůrazňuje též nutnost rozlišovat pojmy komunikační akt a výpověď: komunikační akt je rozsahem širší a zahrnuje výpověď.

Výpověď pak lze definovat jako „realizaci řečových aktů v konkrétních komunikačních situacích. Hotové výpovědi jsou tedy výsledkem těchto řečových aktů.“ (Grepl – Karlík 1998, s. 410).

M. Čejka (1978) s odkazem na práci J. R. Searla rozlišuje tři mluvní akty, které jsou při jazykové komunikaci konány souběžně: a) akt formální manifestace, b) akt propoziční a 3) akt ilokuční. Akt propoziční se dále dělí na dva subakty: akt referenční, který pomocí slov označuje objekty mimojazykové skutečnosti, a akt predikační, kterým pomocí slov přisuzujeme objektům nějaký příznak.

Ilokučním aktem neboli aktem komunikačního záměru se vytváří určitý společenský vztah mezi mluvčím a adresátem – mluvčí uplatňuje jistý vliv na adresáta,

něco mu tvrdí, na něco se dotazuje, něco mu přikazuje, snaží se ho přimět k určité činnosti aj. M. Čejka (1978) zmiňuje potřebu rozlišovat dvě složky ilokučního aktu: propoziční indikátor a indikátor ilokučního potenciálu, jehož výrazovými prostředky jsou performativní slovesa, slovesný způsob, slovosled, intonace aj. Ilokuční akty však často nemusejí být vyjadřovány zvláštními jazykovými prostředky, ale mohou pouze vyplývat z konkrétních komunikačních situací.

2.2 Komunikační (ilokuční)³ funkce výpovědi

Výpovědi jsou věty, které už byly realizované, a proto jsou zasazené do určité komunikační situace. Komunikační situaci definuje Příruční mluvnice češtiny jako „komplexy (sociálních, psychických a řečových) faktorů a podmínek, které ovlivňují původce jazykových projevů při formulování výpovědi“ (Příruční mluvnice češtiny 2003, s. 568). Mluvčí by měl své výpovědi formulovat takovým způsobem, aby tyto byly adekvátní dané komunikační situaci a aby tak dosáhl svých komunikačních záměrů (cílů). Cílem mluvčího může být informovat o něčem adresáta, nebo naopak nějakou informaci získat, přimět adresáta k nějakému jednání, něco mu dovolit, zakázat, před něčím ho varovat aj. Vedle obsahu výpovědi je základní složkou výpovědi i komunikační funkce výpovědi, tj. záměr, úmysl mluvčího. Jak tedy uvádí M. Grepl (1998) celkový smysl výpovědi se skládá ze dvou základních komponentů: z propozičního obsahu (tj. co se říká) a z aktuální komunikační (ilokuční) funkce (tj. s jakým cílem, záměrem se to říká).

Pro úspěšnou komunikaci je nezbytné, aby adresát nejen porozuměl tomu, co je řečeno, ale také pochopil, proč je to řečeno, tedy aby pochopil aktuální komunikační funkci výpovědi.

³ Termín „ilokuční funkce“ je používán v obecné, především zahraniční lingvistické teorii, v české lingvistice se pak častěji setkáváme s názvem „komunikační funkce“.

2.3 Indikátory komunikačních funkcí výpovědi

V každém jazyce existují prostředky, jimiž mluvčí dává najevo, s jakým záměrem svou výpověď realizuje. Tyto prostředky adresátovi umožňují správně porozumět komunikační funkci výpovědi v dané komunikační situaci. Ne vždy jsou však tyto prostředky jednoznačné, nelze např. tvrdit, že imperativ vždy indikuje výzvu, stejně tak ne všechny tázací formy indikují otázku. I když tedy mluvčí použije určitý jazykový prostředek, kterým lze danou komunikační funkci realizovat a indikovat, adresát se při porozumění výpovědi orientuje zároveň i na konkrétní komunikační situaci, ve které se právě nachází.

Univerzálním prostředkem pro explicitní realizaci komunikační funkce je **performativní užití sloves**, tj. takové užití, kterým se nějaká činnost nepopisuje, ale přímo vykonává (např. *Přikazuji vám, abyste odešel.* pro příkaz; *Zakazuji ti, abys tam chodil.* pro zákaz). Performativní slovesa mají zpravidla formu 1. osoby indikativu přítomného času, jsou nedokonavá a nemívají zápornou podobu. V běžné interpersonální komunikaci není užití performativních sloves příliš obvyklé, ale vyloučit je nelze – performativní slovesa se objevují například v případech, kdy je třeba rozlišit různé odstíny výzvy (*žádám vás, radím vám, doporučuji vám* aj.)

Vedle těchto univerzálních performativních formulí mají jednotlivé jazyky další jazykové prostředky pro vyjádření komunikačních funkcí výpovědí, které lze obecně rozdělit do čtyř skupin⁴:

- 1) **prostředky lexikální** – výrazy s povahou částic, např. *Běda ti přijít pozdě!* s funkcí výstrahy, modální výrazy – *Nesmíš ho odmítnout!* s funkcí zákazu a hodnotící výrazy, pomocí nichž se kritizuje, vytýká či chválí.
- 2) **prostředky gramatické** – slovesný způsob, čas, osoba, vid
- 3) **prozodické prostředky** – intonace
- 4) **slovosled**

⁴ Podrobněji viz Příruční mluvnici češtiny, s. 593 n.

2.4 Členění komunikačních funkcí výpovědi

Počet komunikačních funkcí je velký a bylo by obtížné jej být jen přibližně stanovit. Zatímco školní gramatiky rozlišují pouhé čtyři, respektive pět komunikačních funkcí (oznamovací, tázací, rozkazovací a přací, někdy jsou zvlášť uváděny též věty zvolací), Příruční mluvnice češtiny (2003) jich uvádí až několik stovek a na základě dvou kritérií – záměru, kterého se mluvčí snaží dosáhnout, a vztahu „slov k světu“ – nabízí následující klasifikaci:

- 1) výpovědi s funkcí asertivní
- 2) výpovědi s funkcí direktivní
- 3) výpovědi s funkcí interrogativní
- 4) výpovědi s funkcí komisivní
- 5) výpovědi s funkcí permissivní a koncesivní
- 6) výpovědi s funkcí varování
- 7) výpovědi s funkcí expresivní a satisfaktivní
- 8) výpovědi s funkcí deklarativní

Pro naši práci bude zásadní druhá jmenovaná skupina zahrnující výpovědi s funkcí direktivní neboli výzvovou, které si kladou za cíl způsobit, aby adresát (ne)vykonal to, co mluvčí říká. Do této skupiny se řadí např. rozkaz, příkaz, zákaz, výzvu, prosbu, návrh, radu či doporučení. Dále se dotkneme okruhu výpovědí koncesivních a permissivních, kam můžeme řadit např. nedovolení, což je výpověď významově blízká zákazu. V neposlední řadě zmíníme také výpovědi s funkcí varování, ke kterým patří varování, výstraha a výhružka. Všechny uvedené typy komunikačních funkcí demonstrujeme jak na příkladech převzatých ze Skladby češtiny a Příruční mluvnice češtiny, tak i na vlastním excerpovaném materiálu.

2.4.1. Komunikační funkce direktivní

Jak uvádí M. Grepl (1998), komunikační funkci direktivní mají **výpovědi s funkcí výzvovou**. Do této skupiny se řadí výzvy s různými významovými odstíny: rozkaz, povel, příkaz, zákaz, prosba, rada, návrh, návod, instrukce, pozvání, vybídnutí aj.

Mluvčí vyzývá adresáta k tomu, aby něco vykonal – zde lze hovořit o **aspektu adhibitivním** –, nebo naopak nevykonal – jedná se o **aspekt prohibitivní**. Ve výzvách adhibitivních mívá přísudek podobu slovesa dokonavého (*Otevři ty dveře.*), v prohibitivních pak slovesa nedokonavého (*Neotevírej ty dveře.*). Jestliže je při prohibitivním aspektu použit vid dokonavý, nejedná se zpravidla o zákaz, ale o výstrahu (*Nerozbij to!*)

Jelikož existuje mnoho druhů výzev a stejně tak mnoho možností jejich jazykové realizace, soustředíme se pouze na výzvy úzce související s tématem naší práce, tedy na **zákaz**, případně **rozkaz**.

Explicitním prostředkem pro vyjádření zákazu je **performativní formule** typu *přikazuji, poroučím/zakazuji, je zakázáno*. A. Kubišta (1999) uvádí, že zatímco u rozkazu se performativní formule obvykle nepoužívá (v případě, že by tomu tak bylo, nabývala by promluva na oficialitě či patetičnosti), u zákazu se často vyskytuje performativní formule *je zakázáno: V čekárně je kouření zakázáno*.

Stejně jako ostatní druhy výzev lze dále rozkaz i zákaz realizovat pomocí **imperativní formy slovesa** – v případě rozkazu se jedná o slovesa v dokonavém vidu: *Zavři dveře!*, zákaz je naopak vyjadřován imperativem záporným nedokonavým: *Nezavírej dveře!*

Kategorický rozkaz či zákaz lze v jistých komunikačních situacích vyjádřit **transpozicí indikativu do výzvové funkce**: *Budeš poslouchat! Nebudeš zde kouřit!*

Strohé, kategorické rozkazy a zákazy se vyjadřují pomocí **infinitivu**: *Dokouřit! Nenastupovat!*

2.4.2 Komunikační funkce permissivní a koncesivní

V této skupině komunikačních funkcí nás zajímá především **nedovolení**, které obvykle „nelze chápat jako pouhý opak dovození, tj. jako konstituování nějakých norem (pravidel, překážek), nýbrž jako jejich potvrzení (akcentování) mluvčím“ (Grepl – Karlík 1998, s. 469). Nicméně v případě, že nedovolení význam vytváření norem či překážek má, používá se pro takovýto druh nedovolení název **zákaz**, který je vyjadřován mimo jiné:

- konvencemi typu: *Zákaz kouření. Vstup zakázán.*
- konvencemi typu: *Nevstupovat! Nenastupujte!*

2.4.3 Komunikační funkce varovací

Komunikační funkci varovací přiřazuje M. Grepl (1998) výpovědím s funkcí **varování, výhrůžky a výstrahy**. Varování slouží k tomu, aby mluvčí přiměl adresáta k ne/vykonání něčeho, co by pro něj v případě neuposlechnutí mohlo mít negativní následky. Varování má blízko k výzvám – s tím rozdílem, že varování signalizuje možné nepříjemné důsledky (či v případě výhrůžky sankce).

Varování lze vyjádřit pomocí performativního slovesa *varuji* (*Varuji tě, abys tam nechodil.*) nebo za použití těchto ustálených výpovědních forem:

- formy s imperativem, kde k odlišení od výzvy slouží částice *pak, jen*:
Jenom nespadni!
- transpozice imperativu s *ať* do 2. osoby: *Ať nespadneš!*
- ustálené výpovědní formy typu *Ne abys tam spadl!*

Výhrůžku nelze realizovat performativním slovesem. Způsoby realizace jsou totožné s varováním, dále pak výhrůžku mohou signalizovat výpovědní formy s opisným imperativem typu *Chraň se..., Opovaž se..., Běda ti...*

Jelikož varování i výhrůžka sestávají ze dvou obsahových komponentů – 1) co je třeba ne/dělat, 2) co z toho pro adresáta plyne, můžeme tyto výpovědi vyjádřit pomocí souvětných útvarů:

- souřadnou formou: *Nechod' mi už na oči, nebo tě přerazím!*
- podřadnou formou s vedlejší větou podmínkovou: *Jestli toho nenecháš, dostaneš co proto!*

Díky přítomnosti dvou komponentů může v jistých komunikačních situacích působit jako akt výhrůžky či varování i pouhé vyjádření potenciálních následků nebo sankcí: *Spadneš! Že ti dám co proto!*

Výstrahu vyjadřuje výpovědní forma záporného imperativu dokonavého slovesa. Mluvčí zde adresátovi nezakazuje žádnou činnost, ale pouze ho upozorňuje na možné negativní následky, které může způsobit svým jednáním: *Nerozbij to! Neřízni se!* Výstraha může mít též formu kladného konstatování: *Řízneš se! Že to rozbiješ!*

3. ZÁKAZ

3.1 Zákaz v pojetí M. Čejky

Velmi podrobně se zákazem zabývá M. Čejka, který ve své stati *Rozkaz a negace* (1978) vychází především z teorie řečových aktů J. R. Searla.

Čejka nejprve vymezuje pragmatické předpoklady a podmínky náležitého užití indikátoru ilokučního potenciálu rozkazu, jelikož **rozkaz** považuje v analyzované skupině direktiv⁵ za nejzákladnější typ. Celkem uvádí osm podmínek úspěšnosti. Úspěšným rozkazem mluvčí dosáhne mluvčí takového stavu světa, v němž je pravda, že příjemce požadovanou činnost vykoná.

Negaci v rozkaze chápe Čejka jako „operaci zrušení nebo základní revize nějakého plánu jednání, popř. jako instrukci k tomu, aby nějaký plán jednání nebyl dále realizován. Negativní rozkaz je možno charakterizovat jako rozkaz ke zdržení se jednání odpovídajícího jistému plánu (buď reálnému, nebo jen potenciálnímu) ze strany adresáta; to může v jistých případech znamenat i rozkaz k přerušení nějaké adresátovy aktivity a zdržení se její další realizace.“ (Čejka 1978, s. 345)

Explicitní forma pozitivního rozkazu se tak dá přeměnit v prostý negativní rozkaz pouhým připojením záporného prefixu k slovesnému tvaru propozičního indikátoru, např.:

Nařizuji, abyste pokračovali v operaci // abyste operovali dál.

Nařizuji, abyste nepokračovali v operaci // abyste neoperovali dál.

⁵ Termín „directives“ zavedl Searle pro skupinu ilokučních aktů, do níž zařazuje otázku, povel, rozkaz, žádost, prosbu, dovolení, radu aj. Jedná se tedy o mluvnické akty, pomocí kterých má mluvčí způsobit, aby adresát něco udělal. Searle vymezil také kategorii reprezentativů („representatives“) zahrnující sdělení, tvrzení, konstatování apod.

Takovýto prostý negativní rozkaz se uplatňuje především v situacích, kdy mluvčí vyžaduje zdržení se od jednání, které sám vyvolal (viz příklad výše) a Čejka jej charakterizuje jako bezpříznakovou podobu záporného rozkazu k příznakové podobě zákazové.

V praxi však častěji nastávají situace, kdy mluvčí chce zabránit uskutečnění činnosti, kterou neinicioval on sám, nýbrž právě adresát sdělení (případně třetí osoba, která uložila adresátovi nějaký rozkaz). Takovou příznakovou variantu negativního rozkazu pak Čejka považuje za speciální odvozený **ilokuční akt zákazu (prohibice)**.

Od negativního rozkazu se zákaz liší v následující podmínce:

Negativní rozkaz:

Ani mluvčímu M, ani příjemci P není zřejmé, že by se P zdržel vykonání jednání A za normálních okolností ze své vlastní vůle.

Zákaz:

Mluvčímu M i příjemci P je zřejmé, že by P vykonal nebo mohl vykonat jednání A za normálních okolností ze své vlastní vůle.

Pro **indikátor ilokučního potenciálu zákazu** existuje v češtině plně explicitní konstrukce s performativním slovesem *zakazují ti/vám, abys/abyste*, případně infinitiv slovesa propozičního indikátoru. Za standardní, avšak nejednoznačnou a implicitní formu vyjádření zákazu pak považuje Čejka 2. osobu imperativu záporných sloves nedokonavých, např. *Nenos to sem!* Jednoznačnějším prostředkem je podle něj 2. osoba přítomny indikativu modálního slovesa *nesmíš/nesmíte* s infinitivem nedokonavého slovesa propozičního indikátoru (*Nesmíš sem chodit!*) a také jiné, okazionální prostředky, např. nominalizace vzniklé transpozicí a elipsou (*Nevstupovat! Nikam! Ani nápad!*).

Oba výše charakterizované negativní podtypy, tj. negativní rozkaz a zákaz, lze spolu s dalšími negativními typy ilokučních typů (varování, výstraha, negativní rada aj.) zahrnout do jednoho nadřazeného **typu restriktivního**.

3.2 Zákaz v pojetí M. Grepla

O vymezení pojmu „zákaz“ se ve své stati *Imperativní postoje a imperativ* (1979) pokouší také M. Grepl. Předně zdůrazňuje, že zákaz není negací příkazu, na což formálně

ukazuje i to, že „jak příkaz, tak zákaz jsou explicitě signalizovány postojovým predikátorem kladným“ (Grepl 1979, s. 170):

Přikazuji ti, abys to uklidil.

Přikazuji ti, abys to neuklízels.

Kromě toho existuje pro zákaz kladný postojový predikátor *zakazuji*:

Zakazuji ti, abys to uklízels.

Synonymní s kladným predikátorem *zakazuji* je záporný predikátor *nedovoluji*:

Nedovoluji ti, abys o tom mluvil.

M. Grepl považuje příkaz a zákaz za dva aspekty imperativního postoje vycházející z různých presupozic, tedy z různých pravdivostních podmínek platnosti výpovědi. Zákaz vychází z předpokladu, že adresát už určitou činnost koná nebo ji hodlá konat, a cílem zákazu je tedy adresátovi v konání činnosti zabránit. Naopak cílem příkazu je adresáta k nějaké činnosti přimět. V obou uvedených případech má zájem na uskutečnění propozičního obsahu mluvčí.

M. Grepl dále upozorňuje na nutnost vidět rozdíl mezi zákazem (*Nepolévej to!*) a výstrahou (*Nepolej to!*). Zatímco v prvním případě se jedná o skutečný zákaz probíhající nebo plánované činnosti a nedokonavá forma slovesa slouží ke zdůraznění děje, v druhém případě jde o upozornění na nežádoucí důsledky, které mohou z činnosti vyplynout, a pomocí dokonavého slovesa se zde uplatňuje představa výsledku činnosti. Neprohibitivní charakter výstrahy spatřuje M. Grepl také v tom, že je nemožné použít v této funkci predikátor *zakazuji*:

Zakazuji ti, abys to polil.

3.3 Zákaz v pojetí H. Běličové

H. Běličová nepovažuje za příliš výstižnou interpretaci, že zápornému nedokonavému imperativu je zpravidla připisován komunikační záměr zákazu a záporný imperativ se tlumočí performativním slovesem *zakazuji*. Význam zákazu je totiž zápornému nedokonavému imperativu vlastní jen v jistých komunikačních situacích a za

jistých podmínek a jak v češtině, tak i v ruštině se projevuje ve zvukové podobě věty. Velmi často se zákaz vyjadřuje spíše jinými, sekundárními prostředky, např. větami se slovesem v indikativu: *Nikam nepůjdeš! Nesmíš se dívat na televizi!*. Zde představuje zákaz podobu důrazného konstatování.

Podobně jako M. Grepl i H. Běličová definuje rozdíl mezi příkazem a zákazem (přesněji mezi kladnou a zápornou výzvou). U kladné výzvy vychází mluvčí z předpokladu, že děj, který považuje za záhodný a jehož vykonavatelem by měl být adresát, by mohl nastat, jelikož adresát si není vědom záhodnosti realizace tohoto děje. Mluvčí tedy adresáta upozorňuje na záhodnost vykonání děje a zároveň ho vybízí k jeho aktivnímu naplnění. U záporné výzvy je naopak záhodné nevykonání děje adresátem, přičemž i zde si adresát může nebýt vědom záhodnosti realizace tohoto děje.

H. Běličová se domnívá, že kladná a záporná podoba výzvy se neliší komunikační funkcí a rozdíl mezi kladem a záporem lze považovat za věc platnosti propozičního obsahu. Toto své tvrzení demonstruje na příkladech *Pojďme tam! Nechodme tam! a Křičme! Nekřičme!*: „Obě podoby se mohou vyskytnout v témž kolektivu, jehož část navrhuje (a apeluje na část druhou) jednu eventualitu, kdežto druhá část eventualitu opačnou, jež jsou stejně možné, a rozdíl spočívá v tom, kterou z možných eventualit považuje v daném případě „mluvčí“ za „záhodnější.“ (Běličová 1983, s. 68–69)

3.4 Zákaz jako sémantický odstín imperativnosti v pojetí H. Flídrové

H. Flídrová se ve svých četných pracích zabývá výzvovou modalitou neboli imperativností a podrobně zkoumá její jednotlivé sémantické odstíny: např. prosbu, návrh, dovolení, varování, příkaz a v neposlední řadě i zákaz, který je středem našeho zájmu.

O zákazu hovoří H. Flídrová jako o „sémantickém odstínu vyjadřujícím pouze výzvu k nerealizaci nějakého děje“. (Svobodová - Flídrová 1977, s. 149) To, že obsahuje pouze výzvu k neuskutečnění děje, na rozdíl od příkazu, který může být výzvou k uskutečnění i neuskutečnění děje, demonstruje na následujícím příkladu:

Zakázal mu, aby tam chodil // aby tam nechodil. Přikázal mu, aby tam šel X aby tam nechodil.

Po slovese *zakázat* může ve vedlejší větě dojít k neutralizaci kladného a záporného slovesného tvaru a význam je i přesto záporný, což ovšem u slovesa *přikázat* neplatí.

H. Flídrová se domnívá, že nelze ztotožnit zákaz a jakýkoliv příkaz k neuskutečnění děje, jelikož „zákaz odpovídá pouze autoritativnímu, strohému příkazu k neuskutečnění děje, charakterizovanému větší závislostí adresáta na mluvčím a větší zainteresovaností mluvčího na ději, než je pouhý příkaz k neuskutečnění děje“. (Flídrová 1977, s. 155)

Souhlasíme s tvrzením H. Flídrové, že hranice mezi jednotlivými odstíny imperativnosti jsou málo zřetelné a domníváme se, že je mnohdy obtížné přesně určit, zda se v konkrétním případě jedná např. o zákaz nebo o jiný, zákazu blízký sémantický odstín imperativnosti. Bližšímu posouzení toho, co lze a co nelze považovat za zákaz, se budeme věnovat v praktické části při rozboru vlastního excerpovaného materiálu.

3.5 Otázky ve výzvodé platnosti

Problematiku otázek ve výzvodé platnosti přejímáme rovněž od H. Flídrové (1891a, 1984). Jedná se o věty formálně tázací, které však mají smysl výzvy – jde tedy o transpozici tázacích vět do platnosti výzvy.

H. Flídrová hovoří o oznamovacích, tázacích, výzvodých a přacích verbálních komunikátech, což jsou širší pojmy než oznamovací, tázací, rozkazovací a přací věty, jelikož kromě vět s jednoznačnou modalitou zahrnují i problematické přechodné typy. Pomocí verbálních výzvodých komunikátů tak sdělovatel „vyzývá k realizaci děje nepřímou, neboť se vlastně táže na úmysl adresáta, čímž mu dává možnost volby, zda si vytvoří závěr o záhodnosti realizovat děj a tázací větu si bude pro sebe interpretovat jako výzvu, či nikoliv“. (Flídrová 1981a, s. 118) Aby taková výzva mohla být realizována, je nutné, aby příjemce sdělení pochopil záměr sdělovatele jako výzvu a ne jako otázku. Pro jednoznačné stanovení modality otázek ve výzvodé platnosti je třeba brát v úvahu různé faktory, především pak komunikační kontext sloužící k předávání smyslu sdělení.

K vyjadřování sémantického odstínu zákazu mohou sloužit v některých případech otázky doplňovací. Jedná se především o výzvy k opačnému ději, než vyjadřuje sloveso v otázce, u zákazu tedy o otázky vyzývající k neuskutečnění děje nebo jeho přerušení.

Jako příklad uvádí H. Flídrová otázku *Чего ты бездельничаешь?*, kterou lze vyložit jako *He бездельничай!*

Na rozdíl od češtiny jsou v ruštině časté i konstrukce s infinitivem, např. *Чего напрасно шуметь?* ve významu *He шуми напрасно!*

V ruských textech se dále vyskytují spojení těchto otázek ve výzvodé platnosti s imperativními konstrukcemi, které explicitně vyjadřují výzvodou modalitu celého spojení. Tato spojení mohou být jak postpoziciční, tak i prepoziciční: *Чего кричишь? He кричи!* respektive *He ору! Чего ты оредишь?*

Okrajově řadí H. Flídrová do tohoto typu doplňovacích otázek ve výzvodé platnosti také konstrukce s osobním zájmenem *кто*, které také mohou nepřímo vyjadřovat výzvu k opačnému ději. Jedná se např. o otázku *Кто там говорит?* ve smyslu *Nemluvte!, Аť никто не говорит!*

H. Flídrová zde dochází k závěru, že přestože se jedná o věty tázací, o jejich výzvodém smyslu příjemce v konkrétních komunikačních situacích obvykle nepochybuje.

4. ZPŮSOBY VYJÁDŘENÍ ZÁKAZU V RUŠTINĚ

V této kapitole uvedeme stručný přehled způsobů vyjádření zákazu v ruštině, který uplatníme v praktické části diplomové práce, kde jej budeme dále rozšiřovat a doplňovat o četné příklady a jejich české ekvivalenty.

4.1 Rozkazovací, oznamovací a tázací věty vyjadřující zákaz

Příruční mluvnice ruštiny (1979) rozlišuje podle modálnosti sdělení, tj. podle postoje mluvčího ke sdělované skutečnosti, tři základní druhy vět: oznamovací, tázací a žádací, přičemž věty žádací dále rozčleňuje na rozkazovací a přací. Věta oznamovací vyjadřuje postoj mluvčího k reálnosti sdělovaného obsahu, větou tázací se zjišťuje, zda sdělovaný obsah platí, a věta žádací uvádí děje, které teprve mají či nemají být realizovány. Jednotlivé typy vět, které v ruštině mohou vyjadřovat zákaz, přiblížíme pomocí vlastních příkladů i příkladů uvedených v Příruční mluvnici ruštiny.

K **vyjádření zákazu** nejčastěji slouží **věty rozkazovací**, v nichž se projevuje vůle mluvčího, který požaduje, aby se něco uskutečnilo či naopak neuskutečnilo. Intonace těchto vět se v psaném projevu vyznačuje při důraznějším zákazu vykřičníkem, při mírnějším zákazu tečkou. Základní formou je dvojčlenná věta se **záporným imperativním tvarem slovesa**. Zde je nutné zohledňovat správné použití slovesného vidu. Zatímco k vyjádření zákazu slouží vid nedokonavý (*He снимай очки! He открывай дверь!*), tvary sloves s videm dokonavým vyjadřují výstrahu či výzvu k opatrnosti (*He сними очки! He упади!*)

Zákaz je vyjadřován v rozkazovacích větách neztídka také pomocí **infinitivu v jednočlenné větné konstrukci**. Takovýto zákaz bývá velmi důrazný a mívá podobu předpisu: *Экспонаты руками не трогать*.

Funkci zákazu mohou mít i některé věty obsahující spolu s infinitivem výraz **нечего**, které vyjadřují výzvu k upuštění od určitého děje: *Нечего смеяться! Nesmějte se! / Nemáte se co smát!*

Dvojitá modálnost, přání pro mluvčího a zároveň výzvu pro adresáta vyjadřují věty s částicí **чтобы/чтоб**: *Чтобы ты к нам больше не приходил! Аť už tě tu nikdy nevidím. / Už k nám nikdy nechod!*

Zákaz lze vyjádřit i pomocí **oznamovací věty**, např. ve větách *Ты не должен уходить. Nesmíš odejít. – Я запрещаю тебе уходить. Zakazuji ti odejít*. K vyjádření důrazného zákazu mohou sloužit i jmenné věty se zápornkou **ни**: *Ни слова! Ani slovo! – Ни с места! Ani hnout!*

Méně časté je pak použití k vyjádření zákazu **věty tázací**, např. *Чего ты кричишь?* ve významu *Nekřič!*.

4.2 Konstrukce s modálními výrazy

V ruštině mohou zákaz vyjadřovat jak věty obsahující modální slovesa, tak i věty s modálními predikativy, tj. predikativními přídavnými jmény a příslovci. Všechny modální výrazy se používají především ve spojení s infinitivem. U jednotlivých modálních výrazů uvádíme příklady, které jsme získali vlastní excerpcí, a doplňujeme je o české ekvivalenty.

Širokou škálu modálních odstínů nabízí predikativní příslovce **надо**, respektive **не надо** pro význam zákazu: *Не надо от нас далеко уходить!* Výrazu не надо zde odpovídá české sloveso „nesmět“.

Velmi často užívaným predikativem, který může vyjadřovat zákaz, je **нельзя** ve významu „nelze“, „nemůže se“, „nedá se“, „nesmět“, „je zakázáno“: *Сюда нельзя ходить! Сем се не смі ходить! – Нельзя ходить по газону. Chodit po trávníku je zakázáno.*

Z predikativních přídavných jmen slouží k vyjádření zákazu záporné **не должен**, překládané do češtiny slovesem „nesmět“. *Ты не должен обмануть ее! Nesmíš ji podvést!*

Modální sloveso **сметь** má význam „opovážit se“ a v rozkazovacích větách se používá k vyjádření důrazného zákazu zpravidla v záporné formě: *Трогать не смей! Neopováž se toho dotknout! / Опováž se toho dotknout!*

Příruční mluvnice ruštiny (1979) uvádí pro české sloveso „**nesmět**“ tyto výrazové prostředky ve významovém odstínu zákazu:

1. не должен: *Солдат на посту не должен курить.*
2. нельзя: *Солдату на посту нельзя курить.*
3. opis: *Солдат на посту не имеет права курить. / Солдату на посту запрещается курить.*
4. не сметь: *Солдат на посту не смеет курить.*

5. ZÁKAZ V DIALOGU. REAKCE NA ZÁKAZ

Při realizaci jakékoliv výpovědi, a tedy i výzvy, se projevuje vztah sdělovatele k příjemci sdělení. Sdělovatel musí brát ohled na sociální status příjemce, jeho sociální roli, věk, pohlaví i jejich vzájemné vztahy a na základě těchto aspektů volí formální prostředky pro vyjádření výzvy. Stejně tak příjemce sdělení by měl ve své reakci na výzvu zohledňovat svůj vztah ke sdělovateli a to, v jaké pozici se vůči němu nachází (např. rodič – dítě, nadřízený – podřízený, obchodní zástupce – klient aj.) Na reakci příjemce má bezesporu vliv také charakter děje nebo stavu, jehož chce sdělovatel

dosáhnout: je pochopitelné, že na výzvu, se kterou se příjemce sdělení ztotožňuje, bude reagovat jinak než na výzvu, se kterou nesouhlasí.

V naší práci se zaměříme na reakce na zákaz, které mohou být verbální i neverbální, pozitivní i negativní, očekávané i neočekávané. Neverbální negativní reakce se projevuje jako neuposlechnutí zákazu a následné vykonání činnosti, kterou mluvčí zakazuje, neverbální pozitivní reakce naopak jako uposlechnutí mluvčího a nevykonání zakazované činnosti. Za verbální reakci lze považovat takovou, ve které adresát na vyřčený zákaz slovně reaguje. Může dojít také k verbální a neverbální reakci zároveň. Více tyto reakce rozvedeme v praktické části této práce.

5.1 Reakce na zákaz v interpersonální komunikaci

V oblasti interpersonální komunikace je plnění zákazu kontrolovatelné, zejména v případech, kdy mluvčí zakazuje nějakou činnost bezprostředně před tím, než má být tato činnost uskutečněna, nebo i v samotném průběhu vykonávání činnosti adresátem. Mluvčí je tedy přímo přítomen při vykonání či nevykonání dané činnosti adresátem.

V interpersonální komunikaci je zákaz často reakcí na otázku či prosbu o dovolení. Podrobněji se tomuto budeme věnovat v praktické části v dialozích excerpovaných ze současné ruské prózy a také na základě materiálu poskytnutém rodilými mluvčími – studenty filologické fakulty kostromské univerzity.

5.2 Reakce na zákaz v masové komunikaci

V oblasti masové komunikace na rozdíl od oblasti interpersonální nelze splnění zákazu kontrolovat - příjemce zákazu může, ale nemusí na zákaz reagovat a také jej může, ale nemusí uposlechnout. Důležitá je zde skutečnost, že mezi sdělovatelem a příjemcem sdělení neexistuje zpětná vazba. Pokud dojde k reakci na zákaz ze strany příjemce, jedná se zpravidla o reakci neverbální (např. uposlechnutí nebo naopak neuposlechnutí zákazu parkování či zákazu kouření).

Přestože jsme uvedli, že v masové komunikaci je zákaz nekontrolovatelný, ne vždy toto tvrzení platí. Při nedodržení zákazu mohou někdy následovat sankce ve formě pokut či vykázání z prostoru, ve kterém byl zákaz porušen, pokud je ovšem porušení

zákazu zaznamenáno (např. porušení zákazu vstupu se psy nebo zákazu přecházení přes koleje na vlakovém nádraží). V některých případech neuposlechnutí zákazu (jedná se například o zákazy *Nenahýbejte se z oken!*, *Cestujícím je vstup na stanoviště řidiče z bezpečnostních důvodů přísně zakázán!* nebo *Nedotýkejte se drátů spadlých na zem!*) může dojít dokonce ke zranění či smrti.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

V praktické části diplomové práce se budeme zabývat konkrétními příklady vyjádření zákazu v ruštině a v češtině. Budeme pracovat s excerpovaným materiálem, který sestává z 200 ruských a 200 českých jednotek.

Většinu excerpčních jednotek v ruštině jsme získali během semestrálního studijního pobytu v ruské Kostromě. Jelikož chceme sledovat co nejautentičtější a nejaktuálnější příklady, používané v současném jazyce, zařazujeme do zkoumaného materiálu i zákazy vyslechnuté v běžných řečových situacích, např. na přednáškách a seminářích na univerzitě nebo při rodinné večeři. Za velmi cenné považujeme příklady zákazu, které nám poskytli studenti ruské filologie na Univerzitě Někrasova v Kostromě. Při studijním pobytu se nám podařilo získat značný počet excerpce také v oblasti masové komunikace – jedná se především o nápisy na veřejných místech, jako jsou prostředky veřejné dopravy, parky, kina, divadla a muzea a také například hlášení v nádražním rozhlase. Excerpovali jsme také ze současné ruské prózy a v neposlední řadě přejímáme příklady uvedené v teoretických statích a monografiích pojednávajících o zákazu.

Materiál v českém jazyce jsme rovněž získali jak sběrem jednotek na veřejných místech, tak i sledováním běžné každodenní komunikace a excerpováním z beletrie. Zvolili jsme české překlady knih, ze kterých jsme excerpovali ruské jednotky – domníváme se totiž, že na ekvivalentních příkladech se nám nejlépe podaří vysledovat shody či odlišnosti ve vyjádření zákazu v obou jazycích. Uvádíme též zákazy získané z odborné literatury věnující se tomuto jevu.

Cílem praktické části je roztřídit excerpovaný materiál na skupiny – nejprve rozdělíme jednotky do dvou základních skupin: na oblast masové komunikace a oblast interpersonální komunikace, u dalšího členění pak budeme vycházet především ze slovnědruhové charakteristiky.

Dále budeme srovnávat jednotlivé způsoby vyjádření zákazu v obou jazycích. Pokusíme se určit, ve kterých případech lze k ruským jednotkám uvést české ekvivalenty a kde se naopak způsob vyjádření zákazu liší.

V praktické části se budeme věnovat také výpovědím se sémantickými odstíny podobnými zákazu, jako je výhrůžka či výstraha. Uvedením příkladů v širším kontextu se

pokusíme demonstrovat, že na základě bližšího pochopení komunikační situace lze určit, o jaký sémantický odstín se v konkrétních případech jedná.

U řady příkladů použitých v praktické části vědomě neuvádíme zdroje. Jedná se především o příklady z oblasti masové komunikace a příklady získané od studentů, tedy takové, které nejsou uvedeny v žádné publikaci a jejichž zdroje tudíž nejsou dohledatelné.

1. ZÁKAZ V MASOVÉ KOMUNIKACI

Do oblasti masové komunikace spadá z celkového počtu 400 excerpovaných jednotek celkem 66 ruských a 91 českých jednotek. Níže uvádíme jejich podrobné členění.

1.1 Zákaz v masové komunikaci v ruštině

1.1.1 Konstrukce se slovesem v indikativu

V ruštině se pro vyjádření zákazu v masové komunikaci zdaleka nejčastěji používají věty s indikativem slovesa *запрещать* ve formě trpného přičestí, tedy *запрещается/запрещено*, respektive *воспрещается/воспрещено*. Do této kategorie, představující explicitní způsob vyjádření zákazu, řadíme 24 jednotek, z nichž některé uvádíme níže.

Нахождение на территории лосиной фермы без сопровождения сотрудниками учреждения категорически запрещено.

Водитель! Категорически запрещено выдавать билеты во время движения.

Загорать на территории кладбища запрещено!

Воспрещается ходить по газону. (N 2011, s. 685)

На территории зоны отдыха запрещается: купаться, оставлять мусор, купать животных, распивать спиртные напитки.

1.1.2 Konstrukce s infinitivem

Druhou nejpočetnější skupinu představují konstrukce se záporným infinitivem sloves – celkem jsme shromáždili 21 jednotek s odpovídající formou slovesa. Jedná se často o nerozvitě nebo jen velmi málo rozvitě věty vyjadřující lakonický, strohý zákaz.

Не сорить!

На макеты не влезать!

Не прислоняться.

Без стука не входить.

При движении теплохода не выходить.

Nezřídka však – zřejmě s cílem dosažení co nejjednoznačnějšího sdělení zabráňujícího nežádoucímu výkladu ze strany příjemce – volí sdělovatel formulace, které zákaz upřesňují. V našem materiálu se jedná mimo jiné o tyto případy:

Экспонаты руками не трогать.

У ворот машины не ставить.

Pokud by se doslovné ekvivalenty těchto vět vyskytly v češtině, považovali bychom některé informace v nich obsažené za redundantní. Například ve větě *Экспонаты руками не трогать* hodnotíme jako nadbytečné slovo *руками*, protože se nepředpokládá, že by se návštěvník muzea či galerie mohl exponátů dotýkat jinými částmi těla. Proto bychom použili spíše formulaci *Nedotýkat se exponátů*. či ještě lépe konstrukci s imperativem *Nedotýkejte se exponátů*.

Obdobně v případě věty *У ворот машины не ставить*, považujeme za nadbytečné příslovečné určení místa *у ворот* v případě, že cedule s tímto zákazem visí přímo na vratech, před kterými je parkování zakázáno.

1.1.3 Konstrukce se záporným imperativem

Dvojčlenná věta se záporným imperativním tvarem slovesa je v našem materiálu zastoupena 10 jednotkami. Uvádíme některé příklady výskytu této konstrukce v masové komunikaci:

Не выбрасывайте строительный мусор!

Не нарушайте правила посещения музея.

Не выскакивайте на ходу!

Не сидите на ступенях.

Родители! Не допускайте детей на строительную площадку.

Zatímco v češtině jsme excerpovali v oblasti masové komunikace konstrukce se záporným imperativem jak singuláru, tak i plurálu (u singuláru se jedná např. o zákaz *Nenaskakuj za jízdy!* v ruštině jsme v této kategorii zaznamenali pouze plurál.

1.1.4 Konstrukce s modálním predikativem *нельзя*

Výrazně méně jsou v oblasti masové komunikace zastoupeny věty s modálním predikativem *нельзя*, jemuž odpovídá v češtině sloveso *nesmět* – registrujeme pouze dva případy:

В музей нельзя проносить крупногабаритные вещи.

Нельзя ходить по газону.

1.1.5 Konstrukce s výrazem *не допускается*

Stejně tak jsme zaznamenali pouhé dvě jednotky s výrazem *не допускается*, který do češtiny převádíme jako *nedovoluje se*:

Перепродажа проездных билетов не допускается.

Напоминаем вам, что в нашем театре не допускается:

- вход в партер и ложи бенуара после 3-го звонка;
- фото и видеосъемка во время спектакля;
- вход в зрительный зал с мороженым.

1.1.6 Neslovesné konstrukce s genitivem substantiv

Za zajímavé, i přestože také velmi zřídka užívané (zaregistrovali jsme pouze tři případy) považujeme neslovesné konstrukce s genitivem substantiv, pro které, pokud jde o formu, neexistují v češtině přesné ekvivalenty:

Посадки нет. (Ž 2003, s. 53)

Хода нет. (Ž 2003, s. 54)

Посторонним входа нет. (F – Ž 2005, s. 35)

Do češtiny bychom tyto věty převedli zřejmě pomocí konstrukce se slovesem v imperativu *Nenastupovat.*, respektive pomocí konstrukcí s indikativem *Průchod zakázán.* a *Nepovolaným/cizím vstup zakázán.*

1.1.7 Konstrukce se substantivem *просьба*

Těmto konstrukcím přisuzujeme sémantický odstín zdvořilého, mírného zákazu. V ruštině jsme excerpovali pouze dva zákazy tohoto charakteru. Domníváme se, že důvodem, proč není tato konstrukce užívána častěji, je obava sdělovatele, že příjemce sdělení by tyto zákazy nemusel mít snahu dodržet, jelikož jejich ilokuční síla je nízká, tzn., nejsou natolik autoritativní, aby příjemce donutily zákaz uposlechnout.

*Очень убедительная просьба: не снимайте во время спектакля.
Просьба воздержаться от разговоров по мобильным телефонам.*

1.1.8 Konstrukce se slovesem *просим*

Ze stejného důvodu jako výše uvedené konstrukce podle našeho názoru nemají příliš silné zastoupení zdvořilé zákazy se slovesem *просим* – rovněž jsme zaznamenali dva příklady s touto konstrukcí:

*Убедительно просим вас не бросать бумагу в унитаз.
Просим вас на время спектакля отключить мобильные телефоны.*

Domníváme se, že těchto zdvořilých zákazů je užíváno zejména v kulturních zařízeních, jako je muzeum nebo divadlo (v němž jsme také získali naše příklady), tedy na místech, kde by různé, kategorické zákazy mohly působit nevhodně.

Toto tvrzení nás vede k myšlence, že charakter zákazu u masové komunikace výrazně ovlivňuje prostředí, ve kterém je zákaz použit (srovnejme výše uvedené prosby např. s autoritativním, kategorickým zákazem *Водитель! Категорически запрещено выдавать билеты во время движения*).

1.2 Zákaz v masové komunikaci v češtině

1.2.1 Neslovesné konstrukce s výrazem *zákaz*

V našem materiálu pro vyjádření zákazu v masové komunikaci jednoznačně převažují neslovesné věty s výrazem *zákaz*, čítající 29 jednotek, z nichž některé uvádíme:

Zákaz tlumočení.

Zákaz stavění kol mimo stojany.

Prísny zákaz vyvážení domovního odpadu, odpadu ze zahrádek a trávníků.

Zákaz konzumace nápojů v aule.

Zákaz pobytu a odkládání zavazadel v nástupním prostoru.

1.2.2 Konstrukce s imperativem plurálu

Zatímco v ruštině výrazně převažuje výskyt jednočlenných vět s infinitivem nad dvojčlennými větami se slovesem v imperativu, v češtině sledujeme opačný jev, tedy výrazně častější výskyt konstrukcí se záporným imperativem. Celkem jsme pro tuto kategorii získali 22 jednotek. Pro dvojčlenné věty se záporným imperativem plurálu uvádíme následující příklady:

Zkoušené zboží prosím nenechávejte v kabinkách!

Nekrmte prosím ničím našeho psa.

Nepouštějte do domu cizí lidi!

Nevhazujte prosím reklamní letáky.

Neodkládejte jízdní kola mimo vyznačený prostor.

Jak zaznamenáváme v českých příkladech konstrukcí s imperativem, zákaz se zde svým významem často blíží k prosbě (viz příklady výše zahrnující výraz *prosím*). Sdělovatel takovým způsobem zákaz zmírňuje a ubírá mu na kategoričnosti. V tomto se zákaz vyjádřený záporným imperativem v češtině odlišuje od ekvivalentních výrazů v ruštině, kde tuto tendenci ke zmírňování zákazu zpravidla nepozorujeme.

1.2.3 Konstrukce s indikativem

Ruským konstrukcím s výrazem *запрещается/запрещено* v češtině plně odpovídají věty s trpným přičestím *zakazuje se/(je) zakázáno*. Na rozdíl od ruštiny se nejedná o nejčastěji používaný způsob vyjádření zákazu v masové komunikaci – v češtině je tento jev zastoupený 15 jednotkami a řadíme jej až na třetí místo co do četnosti užití. Níže uvádíme příklady užití této konstrukce v českém jazyce:

V interiérech hradu je zakázáno fotografování a filmování.

Cestujícím je vstup na stanoviště řidiče z bezpečnostních důvodů přísně zakázán!

Přechod přes koleje je zakázán.

V čekárně je zakázáno požívat alkoholické nápoje.

S technickým vybavením studovny je zakázáno manipulovat.

Při srovnání počtu výskytů výrazů *запрещается* a *запрещено* v ruštině a *zakazuje se* a *(je) zakázáno* v češtině jsme v obou jazycích zaznamenali shodu. V ruštině dominuje výraz *запрещено* nad *запрещается* v poměru 17:7 a obdobně v češtině převažuje výraz *(je) zakázáno* nad *zakazuje se*, a to dokonce v poměru 14:1. Jediným případem zákazu vyjádřeného pomocí výrazu *zakazuje se* je věta *Odnášet časopisy z čítárny se zakazuje*.

1.2.4 Konstrukce s infinitivem

Stejně jako v ruštině však mají jednočlenné infinitivní věty v češtině odstín strohého, neosobního zákazu, na rozdíl od ruštiny se však nevyskytují příliš často. V našem materiálu je tato konstrukce zastoupena 12 jednotkami, mezi nimiž jsou například tyto:

Nezavírat.

Při požáru výtah nepoužívat.

Nelepit plakáty.

Neobsazovat!

Nedotýkat se displeje.

1.2.5 Konstrukce s imperativem singuláru

Poměrně zřídka se v masové komunikaci vyskytují rozkazovací věty se slovesným tvarem **imperativu singuláru**. Uvádíme všechny čtyři excerpované jednotky, které se nám k této kategorii podařilo získat:

Nenaskakuj za jízdy.

Nehas vodou ani pěnovými přístroji!

Nezapomeň na prázdný spoj!

Neotvírej za jízdy.

Je zajímavé, že záporný imperativ singuláru pro vyjádření zákazu registrujeme pouze v českých příkladech. V ruštině jsme pro tento jev nenalezli ekvivalentní jednotky. Singulár jsme ve spojení s imperativem slovesa zaznamenali v celé oblasti sledované problematiky pouze ve větě *He влезай, убоѣм!* se sémantickým odstínem výstrahy.

Jinak je tomu však v případě příkazu nebo povelu, kdy se v ruštině naopak imperativ singuláru na rozdíl od češtiny vyskytuje: srov. *Пожарные, лей!* a *Хаси́чи, стрі́kejте!*

1.2.6 Záporné prosby

Za sémantický odstín zákazu považujeme i věty s performativními slovesy prosím(e)/žádáme, avšak pouze v případě, že příjemce sdělení je vyzýván mluvčím k nevykonání určité činnosti. Takovým větám připisujeme význam zdvořilého zákazu. Nutno podotknout, že i tyto případy jsou v našem materiálu zastoupeny ve velmi nízkém počtu (celkem 6 jednotek).

Prosíme, nepokládejte zavazadla na sedadla!

Prosíme, neodnášejte klíče od šatních skříněk.

Žádáme cestující, aby v autobuse dodržovali zákaz jíst a pít.

1.2.7 Ostatní

Jen okrajově se zákaz v češtině vyjadřuje i jinými prostředky, a to větami s modálním slovesem **nesmět** (ekvivalentní je výše uvedený ruský výraz *нельзя*) a s výrazem **není dovolen** (kterému odpovídá konstrukce s *не допускается*).

Pes musí být držen na vodítku nakrátko a nesmí být přepravován na sedadle.

Přeprava jízdních kol není v tomto autobuse dovolena.

1.3 Závěry

Jak u ruských, tak i u českých jednotek jsme zaznamenali charakteristické znaky zmíněné v teoretické části, tj. strohost, explicitnost, úplnost a přesnost sdělení neumožňující dvojí výklad. Sledované příklady se vyznačují také neosobností – není stanoven konkrétní adresát sdělení, jelikož sdělení je určeno pro širokou veřejnost.

Ani v jednom jazyce nejsou excerpované příklady co do formy příliš rozmanité: v ruštině převládají pasivní konstrukce s indikativem slovesa *запрещать* (*запрещается/запрещено*), v češtině pak neslovesné konstrukce s výrazem *zákaz* a věty s *(je)zakázáno/zakazuje se*. Poměrně časté jsou též infinitivní a imperativní konstrukce v rozkazovacích větách. Ostatní způsoby vyjádření zákazu jsou zastoupeny jen marginálně.

V ruštině jsme u zkoumaných jednotek zaznamenali větší strohost a důraznost zákazu – častěji než v češtině jsou používány infinitivní konstrukce, objevuje se i explicitní vyjádření kategoričnosti (*категорически запрещается*). Čeština je při vyjadřování zákazu méně důrazná; pokud má zákaz indikovat větší naléhavost, je to obvykle naznačeno jen příslušnou interpunkcí.

V ruštině též sledujeme oproti češtině výraznější explicitnost, zejména u oznamovacích vět se nezřídka jedná o celé výčty zakazovaných činností, jako například u tohoto zákazu:

На территории Заячьего острова запрещается:

- проводить митинги и демонстрации*
- выгуливать собак и других животных*

- *распивать спиртные напитки*
- *въезжать на территорию на а/м*
- *разводить костры*
- *портить зеленые насаждения*
- *ездить на велосипедах*
- *сорить.*

V masové komunikaci se zpravidla počítá s tím, že se záměr sdělovatele nesetká s požadovaným efektem u všech příjemců, jelikož příjemce si v této oblasti komunikace počíná selektivně, tzn. vybírá si, jakému sdělení bude věnovat pozornost, a také se může rozhodnout, které sdělení bude považovat za výzvu a které naopak za pouhé oznámení. Domníváme se však, že v případě zákazu se jedná o výzvy natolik explicitní a jednoznačné, že o výzvodém záměru sdělovatele nemohou příjemci sdělení pochybovat.

2. ZÁKAZ V INTERPERSONÁLNÍ KOMUNIKACI

V oblasti interpersonální komunikace jsme excerpovali celkem 109 českých a 134 ruských jednotek. Převahu ruských příkladů vysvětlujeme skutečností, že v ruštině jsou výrazové prostředky pro vyjádření bohatší než v češtině, což budeme demonstrovat níže v podrobnějším dělení na jednotlivé skupiny, při němž budeme stejně jako u masové komunikace vycházet především z morfologického hlediska.

U příkladů pocházejících z originálů knih P. Sanajeva a S. Lukjaněnka neuvádíme u zdroje číslo stránky, a to z toho důvodu, že jsme pracovali s nestránkovanými elektronickými verzemi knih. Rovněž neuvádíme čísla stran ani u vlastního překladu úryvků z díla Sanajeva, jelikož tento překlad dosud nebyl publikován.

2.1 Zákaz v interpersonální komunikaci v ruštině

2.1.1 Konstrukce se záporným imperativem

Záporný imperativ slovesa je považován za nejčastější prostředek vyjádření zákazu vůbec, což potvrzujeme i v naší práci, jelikož z celkového počtu excerpce v oblasti interpersonální komunikace právě konstrukce se záporným imperativem tvoří téměř čtvrtinu (celkem se jedná o 30 jednotek).

Nutno zdůraznit, že imperativ je jako prostředek vyjádření široké oblasti imperativnosti sémanticky velmi nejednoznačný, a tudíž zdaleka ne všechny věty obsahující záporný imperativ lze považovat za zákaz.

V mluvené formě je rozlišení sémantického odstínu imperativnosti usnadněno takovými prostředky, jako je intonace, mimika, či gesta, my jsme však vycházeli zejména z psané formy, kde tyto prostředky pochopitelně uplatnit nelze. Přesto se domníváme, že se nám podařilo vyčlenit jednotky, u nichž lze bezpečně stanovit, že se jedná o zákazy. Níže uvádíme některé z nich:

He монай по коридору!

He снимай очки! (F 79b, s. 11)

He берись за ручку, тут везде инфекция. (So 2010)

He прислоняйся лбом! (So 2010)

– *He вилай, партнера. – Я заглянул ей в глаза.* (Lo 2001)

V našem materiálu jsme zaznamenali četné případy, ve kterých sdělení obsahuje současně dva sémantické odstíny výzvy: jednak odstín zákazu (mluvčí zakazuje adresátovi, aby vykonal určitou činnost) a jednak odstín rozkazu (mluvčí vyzývá adresáta, aby místo zakazované činnosti vykonal činnost jinou). Jedná se například o tyto případy:

He уходи, подожди! (So 2010)

Жуй, не глотай! (So 2010)

Надевай, не разговаривай! (So 2010)

2.1.2 Konstrukce s infinitivem

Infinitivní věty v platnosti imperativu představují v našem materiálu celkem 14 jednotek. Jedná se o konstrukce vyjadřující strohý, kategorický zákaz, který vyžaduje okamžitou reakci ze strany adresáta. V mluvené formě bývá tento typ zákazu doprovázen výraznou intonací a gesty, v psané podobě pak příslušnou interpunkcí, jako je tomu i v těchto případech:

Мое место не занимать!

– *Молчать!* – приказал шеф ни в чем не повинному аппарату, и тот затих.
(Lo 2001)

– *Молчать!* – взревела бабушка. (So 2010)

Záměrně přiřazujeme sémantický odstín zákazu i větě *Молчать!*, kterou můžeme jednoznačně interpretovat jako výzvu k přerušení nebo ukončení mluvení, tedy jako zákaz znějící *Nemluvit!*.

Začlenění některých konstrukcí s infinitivem do oblasti interpersonální komunikace není úplně přesné, jedná se totiž o případy spadající spíše do komunikace skupinové (v našem případě do skupiny studentů ve třídě). Tu jsme však jako samostatnou oblast komunikace nevyčleňovali, a proto jsme následující příklady zařadili do této kategorie:

Не шуметь!

Молчать, не разговаривать!

Не подсказывать!

2.1.3 Konstrukce s modálními predikativy

Ruština disponuje třemi modálními predikativními příslovci, kterým lze přisuzovat sémantiku zákazu. Jedná se o výrazy *нельзя*, *не надо* a *не должен*, jimž

v češtině významově odpovídá modální sloveso *nesmět*. Celkem jsme zaznamenali 18 jednotek s modálními predikativy a některé z nich uvádíme níže.

Konstrukce s *нельзя*:

Нельзя приходить с гулянки в 1 час ночи!

Девушка, здесь нельзя фотографировать!

Konstrukce s *не надо*:

Валерия, не надо от нас далеко уходить!

Погоди, Антон. Не надо бравировать. (Lo 2010)

Konstrukce s *не должен*:

Ты не должен уходить!

Только иногда одергивал: – Костя... вот этого ты никогда не должен делать. (Lo 2010)

Věty s modálními predikativními příslovci *нельзя* a *не надо* se mohou vyskytovat také samostatně (bez infinitivu), tj. v podobě eliptických konstrukcí, kdy si adresát na základě komunikační situace, v níž se právě nachází, domyslí, jaká činnost je mu zakazována. Jako příklad uvádíme následující úryvek dialogu:

— Здравствуйте, Нина Антоновна. Можно? — спросил Леша — пенсионер, с которым дедушка подружился, когда тот еще работал портным в ателье на первом этаже нашего дома.

— Нельзя! (So 2010)

V dané komunikační situaci můžeme podle našeho názoru eliptické *Нельзя!* jednoznačně interpretovat jako *Вам нельзя войти!*, jelikož mluvčí zde adresátovi nedovoluje vstoupit do místnosti.

Samostatně užívaným výrazům *Не надо!* a *Нельзя!* přisuzujeme význam strohého, nekompromisního zákazu nepřipouštějícího námitky ze strany adresáta.

2.1.4 Konstrukce s indikativem

Celkem 10 excerpovaných jednotek řadíme do skupiny vět s indikativem přítomného či budoucího transponovaným do platnosti výzvy. Jsou to například následující věty:

В эти игры ты более не играешь! (Ch – V 1986, s. 204)

Месяц из дому не выйдешь! (So 2010)

А к этому ребенку близко больше не подойдешь! (So 2010)

Domníváme se, že u těchto výzev můžeme mluvit o autoritativnosti mluvčího a jeho neochvějném přesvědčení, že adresát zákaz dodrží. Jinak řečeno se jedná o konstatování, které nepřipouští námitky.

Do kategorie konstrukcí s indikativem spadají také případy se záporným zájmenem *никто*, které signalizují pluralitu příjemců:

Никто не будет говорить! (F 1986b, s. 163)

Никто не говорит ни слова! (F 1986b, s. 163)

Pokud jde o vyšší počet příjemců, jsou konstrukce s *никто* srovnatelné s infinitivními větami uvozenými zájmenem *никому*:

Никому не двигаться!

2.1.5 Konstrukce s performativními slovesy

Performativní slovesa jsou nejjednoznačnějším prostředkem vyjádření sémantického odstínu imperativnosti, avšak v běžných komunikačních situacích jsou užívána velice zřídka, což dokazuje i skutečnost, že jsme zaznamenali pouze velmi nízký počet jednotek spadajících do této skupiny. K performativním slovesům sloužícím k vyjádření zákazu řadíme následující čtyři slovesa: *запрещаю, приказываю* (v případě, že dále následuje sloveso v záporném tvaru – viz příklad níže), a synonymní výrazy *не позволю* a *не дам*. U každého performativního slovesa uvádíme jeden příklad:

Я приказываю тебе никогда туда не ходить.

Я запрещаю тебе так говорить.

– *Ну вот что, я такого хамства не позволю!* – грозно заявил дедушка и стал записывать магнитофон в коробку. (So 2010)

Я не дам тебе уйти!

2.1.6 Zákaz vyjádřený citoslovci

Velmi neobvyklým a zřídka se vyskytujícím způsobem vyjádření zákazu je užití neslovesných citoslovečných vět. Nalezli jsme pouhé dva příklady citoslovcí, u nichž můžeme hovořit o významu zákazu, a to následující:

Фу! (Lze použít např. v situaci, kdy zakazujeme psovi, aby něco bral.)

Тсс! (Tomuto citoslovci se přisuzuje význam *Млčet!/Немлуйт!.*)

2.1.7 Otázky ve výzvodé platnosti

Poměrně početnou skupinu sestávající ze 14 excerpčních jednotek tvoří věty tázací transponované do platnosti výzvy. Mluvčí v takovýchto výzvách dává najevo nesouhlas se současným stavem věcí a často projevuje též nespokojenost nebo netrpělivost.

V případě zákazu jsme se nejčastěji setkali s otázkami doplňovacími uvozenými výrazy *что, чего* a *зачем*:

Что зря говоришь? (F 1984, s. 22)

Чего ты орешь сразу? (So 2010)

Зачем пытаешь меня? (Lo 2001)

V uvedených větách mluvčí vyzývá adresáta k opačnému ději, než vyjadřuje sloveso v otázce, takže např. otázku *Чего ты опрешь сразу?* interpretujeme jako *Не опри сразу!*.

Zaznamenali jsme ojedinělý případ, kdy na otázku ve výzvodé platnosti reaguje adresát rovněž otázkou v platnosti výzvy:

— *Куда ты на скалы летишь?* — *кричала бабушка, глядя поверх моей головы. — Этого снимай, в комбинезоне! Ниже бери, кретин!*

— *Что ты мне советуешь? Я сам знаю, что делать,* — *отвечал я, считая, что понимаю в спасении на море больше бабушки и деловито дергая рычаги.* (So 2010)

Že lze uvedeným otázkám přisuzovat sémantický odstín zákazu se domníváme z toho důvodu, že bychom obě otázky snadno mohli nahradit větami *Nelétej k těm skalám!* a *Nerad' mi!*, aniž by došlo ke změně jejich původního významu.

2.1.8 Ustálená spojení

Marginálně zastoupená ustálená spojení s významem zákazu zařazujeme souhrnně do jedné skupiny. Jedná se o následující infinitivní věty s výrazem *нечего* a neslovesné věty se zápornkou *ни*:

Нечего смеяться! (PMR 1979, s. 32)

Ну и нечего трогать! (So 2010)

Ни слова!

Ни с места!

2.2 Zákaz v interpersonální komunikaci v češtině

2.2.1 Konstrukce se záporným imperativem

Stejně jako v ruštině i v češtině jednoznačně převládají v interpersonální komunikaci konstrukce se záporným imperativem slovesa. Celkem jsme do této skupiny zařadili 30 excerpovaných jednotek. I v češtině je považován imperativ za vágní, nejednoznačný prostředek pro vyjádření různých sémantických odstínů výzvy.

Způsob vyjádření zákazu se v této kategorii nikterak výrazně neliší od vyjadřování zákazu v ruštině, uvádíme tedy jen několik příkladů bez bližšího komentáře:

Nezavírej ty dveře.

Nelez tam!

Babičko, nedělej to! Nedělej to! (Sp)

„Já tě vidím!“ vykřikl ještě jednou Jegor. „Nesahej na mě! (Lp 2005, s. 82)

Stůj, vyhodím to sama. Nedotýkej se toho. (Sp)

2.2.2 Konstrukce s modálním slovesem *nesmět*

Zatímco v ruštině existují hned tři modální predikativní příslovce nesoucí význam zákazu (*нельзя, не надо a не должен*), v češtině jim odpovídá pouze jedno modální sloveso *nesmět*. Zaznamenali jsme 10 jednotek spadajících do této skupiny a některé z nich uvádíme níže.

Nesmíš se dívat na televizi! (B 1983, s. 68)

Měsíc nesmíš z domu ani na krok! (Sp)

Bude z toho skandál, a ne jeden, ale ty nesmíš podlehnout. (Sp)

2.2.3 Konstrukce s indikativem

V obou jazycích registrujeme přibližně stejný počet konstrukcí s indikativem transponovaným do výzvové platnosti. V češtině jsou to například tyto jednotky:

Nikam nepůjdeš! (B 1983, s. 68)

A k tomu dítěti už se nikdy ani nepřiblížíš! (Sp)

Sem už nikdy ani nevkročíš! (Sp)

2.2.4 Konstrukce s infinitivem

V češtině jsou konstrukce s infinitivem transponovaným do platnosti výzvy zastoupeny méně než v ruštině. Zaznamenali jsme pouze čtyři případy, které řadíme spíše do oblasti komunikace skupinové. Stejně jako v ruštině i zde přisuzujeme uvedeným příkladům odstín strohé, autoritativního zákazu.

Neodcházet! (SSČ 89, s. 71)

Nemluvit!

Neradit!

Neopisovat!

Domníváme se, že v češtině nemá tato konstrukce uplatnění v čistě interpersonální (tj. v duopersonální) komunikaci, a nepodařilo se nám nalézt ani jeden případ, který by tuto naši domněnku vyvrátil.

2.2.5 Konstrukce s performativními slovesy

Zatímco v ruštině existují čtyři performativní slovesa, která lze použít k explicitnímu vyjádření zákazu, čeština disponuje pouze dvěma, a to *zakazují* a *nedovolují*:

Nedovoluji ti říkat takové věci.

Zakazuji ti, abys tam chodil.

Ani v jednom jazyce se tyto konstrukce v běžných komunikačních situacích příliš často nepoužívají, a proto jsou v našem materiálu zastoupeny jen v zanedbatelném počtu. Domníváme se, že přestože jsou performativní slovesa všeobecně považována za explicitní prostředek k vyjádření komunikačního záměru sdělovatele, v případě zákazu (a konkrétně i v případě našich výše uvedených příkladů) vyznívají tyto výpovědi strojeně, a mnohem efektivnější by proto bylo vyjádřit zde zákaz pomocí záporného imperativu:

Neříkej takové věci!

Nechod' tam!

Nutno zdůraznit, že v masové komunikaci mají explicitní performativní formule naopak velmi široké využití (srov. věty s výrazy *запрещается/запрещено, zakazuje se/je zakázáno*, popř. neslovesné konstrukce se slovem „zákaz“)

2.2.6 Zákaz vyjádřený citoslovci

Do skupiny neslovesných citoslovečných vět vyjadřujících zákaz řadíme v češtině stejně jako v ruštině pouze dvě jednotky:

Fuj! (povel psovi)

Psst! (výzva k mlčení)

2.2.7 Otázky ve výzvodé platnosti

Do kategorie otázek transponovaných do výzvodé platnosti spadá 13 jednotek, tedy téměř stejný počet jako u ruských jednotek. Zaznamenali jsme výskyt otázek doplňovacích, jedná se například o tyto otázky:

Proč mě takhle trápíš?

Kolikrát jsem ti říkala, že tam nesmíš ani páchnout?!

Co na mě tak hledíš?

2.2.8 Ostatní

Do kategorie „Ostatní“ řadíme následující jednotky, které odpovídají ruským konstrukcím s výrazem *нечего*:

Ty na to nemáš co sahat! (Sp)

Nemáte se co smát!

Dále uvádíme pasivní konstrukce ve významu zákazu, pro které jsme nenalezli plně odpovídající ekvivalenty v ruštině:

Tam se nechodí.

To se nebere.

To se nedělá.

Tyto konstrukce bychom v ruštině vyjádřili zřejmě za použití imperativu (*He делай это. Не бери это.* apod.).

2.3 Výzva k přerušení/ukončení konaného děje

Jak jsme již uvedli v teoretické části práce, ve výzvách s významovým odstínem zákazu mluvčí buď zakazuje adresátovi, aby vykonal určitou činnost, nebo ho vyzývá, aby přerušil či ukončil činnost již vykonávanou. Jelikož jsme při třídění excerpovaného materiálu zaznamenali nezanedbatelné množství jednotek přímo indikujících výzvu k přerušení či ukončení činnosti, věnujeme těmto případům samostatnou kapitolu.

V ruštině vyjadřují tento typ výzvy konstrukce s predikativy *довольно, полно* a *ладно*:

Довольно обсуждать этот вопрос!

Ладно вам спорить!

Полно врать. (N 2011, s. 686)

Dále uvádíme pro výzvy k přerušení vykonávané činnosti konstrukce s imperativem. Zde lze daný sémantický odstín výzvy jednoznačně určit na základě lexikálního významu slovesa v imperativu:

– *Прекрати*, – сказал я. – *Не паясничай.* (Lo 2001)

Перестань мне звонить!

Брось курить!

Výzvu k ukončení děje indikují také konstrukce s výrazem *хватит*:

Ребята, хватит играть, идите домой. (N 2011, s. 686)

Хватит мотаться, садись уже!

Хватит ребенка калечить. (So 2010)

V češtině jsou možnosti vyjádření výzvy upuštění od vykonávané činnosti oproti ruštině výrazně omezenější. Registrujeme pouze dva způsoby, přičemž oba jsou vyjádřeny konstrukcí s imperativem slovesa:

Tak už přestaň křičet!

Počkej, Antone... A nech těch frajeřin. (Lp 2005, s. 247)

Jak v interpersonální, tak (a zejména) v masové komunikaci lze ve významu výzvy k ukončení vykonávané činnosti (zde především chůze či jízdy dopravním prostředkem) uplatnit také citoslovce *Stop!*

2.4 Případy blízké zákazu. Sémantické odstíny varování, výhrůžky aj.

Různé sémantické odstíny imperativnosti zařazujeme do této práce zejména proto, že se často jedná o příklady po formální stránce shodné se zákazem či zákazu velmi blízké, často obsahující záporný imperativ slovesa, které ovšem v určitých komunikačních situacích za zákaz považovat nelze – jinými slovy ne každý záporný imperativ indikuje komunikační funkci zákazu.

Zaměříme se především na takové sémantické odstíny, jako je varování, výhrůžka a výstraha, jelikož tyto mají podle našeho názoru k zákazu nejblíže.

Protože se nám nepodařilo nalézt jednoznačné definice výhrůžky, varování a výstrahy ani v českých slovnících (Slovník spisovného jazyka českého, Příruční slovník jazyka českého), ani v ruských výkladových slovnících, vycházíme z toho, jak tyto termíny pojímá ve Skladbě češtiny M. Grepl (1998).

Za varování tedy budeme považovat případy, kdy nedodržení výzvy implikuje negativní důsledky, za výhrůžku pak takovou výzvu, při jejímž porušení následují sankce. Jelikož u našich excerpčních jednotek nelze jednoznačně stanovit, kdy se jedná o nepříjemné důsledky pro příjemce sdělení a kdy jde o sankci, zahrnujeme oba sémantické odstíny do jedné skupiny.

K sémantickému odstínu výstrahy pak budeme přiřazovat formu záporného imperativu dokonavého slovesa. V tomto odstínu výzvy není obsažen zákaz, ale pouze upozornění na možné negativní důsledky vyvolané vykonáním nežádoucí činnosti.

2.4.1 Varování a výhrůžka

V ruštině jsme pro sémantický odstín varování a výhrůžky nejčastěji zaznamenali konstrukce se záporným imperativem modálního slovesa *сметь*, tj. *не смей*:

– Будет тут стоять, и трогать не смей! – сказал он мне. (So 2010)

И запомни: ни звонить, ни приходить больше не смей. (So 2010)

– *Не смей!* – крикнул дедушка и, отчаянно махнув рукой, поднял телефонную трубку. (So 2010)

Tentýž sémantický odstín přisuzujeme také konstrukcím uvozeným výrazem *только*:

Только попробуй пропустить ещё один мяч!

Ты только не опаздывай!

Только посмей сказать, что я малая.

V češtině oběma výše uvedeným případům plně odpovídá konstrukce s opisným imperativem *opovaž se/neopovaž se/neopovažuj se*, případně *chraň se*:

Opovaž se tam zlobit. (SČ 1998, s. 471)

Chraň se nepřijít. (SČ 1998, s. 471)

Neopovažuj se přijít pozdě!

„*Vypadni odsud, ale rychle!*“ láteřila babička, zatímco se máma oblékala. „*A opovaž se ještě někdy přijít!*“ (Sp)

Níže uvádíme další možnosti vyjádření varování nebo výhrůžky v obou zkoumaných jazycích:

Смотри не порежься!

Смотри а то разобьешь!

Аť se neporežeš!

Аť nespadneš!

Ne abys tam spadl!

Ne abys přišel pozdě!

Že se pořežeš!

Že to rozbiješ!

Jak v ruštině, tak i v češtině se vyskytují případy, kdy se varování nebo výhrůžka skládá ze dvou obsahových komponentů: za prvé výzvy k nevykonání činnosti a za druhé sdělení neblahých důsledků, tj. jaké důsledky či sankce budou při nesplnění výzvy následovat. Toto případy se vyjadřují pomocí souvětí, v němž každá věta zahrnuje jeden obsahový komponent:

Nedráždi toho psa, nebo tě kousne! (SČ 1998, s. 472)

– *He opy, Грэйсик! – строго велел он. – А то и тебя чесноком накормлю.*
(Lo)

Také v následujícím příkladu lze rozpoznat dva obsahové komponenty a jednoznačně určit, že se jedná o sémantický odstín varování. Možnost nepříjemného následku v případě neuposlechnutí zákazu zde není vyjádřena verbálně, ale gestem – namířením zbraně:

„Nepřibližuj se!“ křiknul jsem a namířil jsem na něj zbraň. (Sp)

2.4.2 Výstraha

K sémantickému odstínu výstrahy řadíme na základě výše uvedené definice například tyto jednotky:

He ynaðu! (PMR 1979, s. 30)

Neřízni se! (G 1979, s. 172)

2.3 Zákaz v dialogu

Poslední kapitolu praktické části naší práce věnujeme zkoumání zákazu v dialogu. Dotkneme se jak reakcí na zákaz, tak i případů, kdy je zákaz reakcí na otázku.

Reakce na zákaz mohou být jak verbální, tak i neverbální. S verbálními reakcemi jsme se při sběru materiálu prakticky nesetkali. Ve většině případů jsme zaznamenali reakce neverbální, projevující se zdržením se zakazované činnosti, případně doprovázené mimikou (přikývnutí).

Domníváme se totiž, že mluvčí v mnohých případech při vyslovení zákazu nevyžaduje, aby adresát reagoval slovně, ale naopak žádá, aby reagoval vykonáním (či u zákazu spíše nevykonáním) určité činnosti. Naopak u některých sémantických odstínů výzev, např. rozkazu, bychom verbální reakci ze strany příjemce očekávali, ať už v podobě potvrzení pochopení a přijetí rozkazu, nebo v podobě slibu, že rozkaz bude splněn.

Jelikož společnými rysy většiny zákazů jsou kategoričnost a nadřazená pozice sdělovatele, očekává se bezpodmínečné dodržení zákazu příjemcem bez slovního komentáře. Výjimkou jsou snad jen mírné, zdvořilé zakazy významově blízké prosbám nebo doporučením, které se autoritativností sdělení nevyznačují.

Předpokládáme, že z verbálních reakcí by se mohly v odpovědi na zákaz uplatnit pouze stručné, jednoslovné věty typu *Да. Ага. Ладно. Разумеется. Конечно.* v ruštině, respektive *Ano. Dobře. Samozřejmě. Jistě.* v češtině.

Poněkud odlišná je situace v dialozích, kdy mluvčí žádá adresáta o svolení k vykonání nějaké činnosti, případně se dotazuje, zda je či není vhodné danou činnost vykonat, a adresát dává mluvčímu najevo nesouhlas a zároveň mu uskutečnění činnosti zakazuje. Zde jsou reakce adresáta zpravidla verbální a nabývají různých forem, které však mají jeden společný rys: jedná se převážně o neslovesné eliptické konstrukce, ve kterých není obsaženo sloveso označující zakazovanou činnost, a to z toho důvodu, že adresát se na tuto činnost sám dotazuje a dokáže si tedy na základě probíhající komunikační situace toto sloveso do věty dosadit (více viz příklad v kapitole 2.3.1).

Níže uvádíme odpovědi, které nám pro situace tohoto charakteru uvedli ruští studenti:

– *Поплыли за буйки?*

– Ни за что!

– Да чтоб я еще хоть раз женился!

– Да никогда!

– Мама, можно я схожу на вечеринку?

– Ни в коем случае!

– Можно я пойду гулять?

– Нет! Нельзя!

– Давай на этом!

– Еще чего!

V češtině navrhuje pro odpovědi tohoto typu následující, ve většině případů také neslovesné varianty:

Ani nápad!

Ani náhodou!

Ani za nic!

V žádném případě!

To ať tě ani nenapadne!

Ne! Nesmíš!

Pokud bychom zkoumali tyto eliptické výpovědi mimo uvedené dialogy, tedy bez bližšího kontextu, nebylo by možné přiřadit jim platnost zákazu. Toto tvrzení demonstrujeme následujícím příkladem:

Půjdeš se mnou dnes do kina?

Ani náhodou!

Zde se bez nejmenších pochybností jedná o pouhou odpověď (byť důrazně odmítavou) na otázku zjišťovací.

Stejně tak v tomto případě nejde v žádném případě o zákaz:

Когда ты наконец-то поженишься?

Да никогда!

Potvrzuje se tedy naše teze o nezbytnosti pochopení komunikační situace při určování komunikační funkce zákazu.

2.4 Závěry

V oblasti interpersonální komunikace jsme zaznamenali mnohem širší škálu možností, jak vyjádřit zákaz, než v oblasti komunikace masové.

V obou jazycích stojí na prvním místě v pomyslném žebříčku četnosti výskytu konstrukce se záporným imperativem slovesa, poměrně výrazné zastoupení (v ruštině) mají konstrukce s modálními predikativy a konstrukce s infinitivem. V obou jazycích shodně nalézáme větší počet otázek s výzvovou platností. Naopak se téměř neužívají explicitní konstrukce s performativními slovesy a marginálně se vyskytuje také například zákaz vyjádřený citoslovci.

V ruštině jsou podle našeho názoru výrazové prostředky pro zákaz v interpersonální komunikaci rozmanitější než v češtině, a zřejmě hlavně proto se nám v této oblasti podařilo získat o několik desítek více ruských jednotek než jednotek českých.

V oblasti interpersonální komunikace je podle našeho mínění nutné klást mnohem větší důraz na správné pochopení komunikační situace: domníváme se dokonce, že právě v tomto aspektu se obě základní oblasti komunikace nejvíce odlišují.

V masové komunikaci lze u jednotlivých výzev poměrně přesně určit, zda se jedná o zákaz či nikoliv. Zákazy, které se v této oblasti komunikace vyskytují nejčastěji, totiž obsahují explicitní výrazy *заказ/закazuje se*, respektive *запрещается/запрещено* (v našem materiálu se jedná o více než třetinu ze všech jednotek spadajících do masové komunikace). Tyto způsoby vyjádření zákazu indikují komunikační funkci zákazu jednoznačně a nelze je zaměnit s jinou komunikační funkcí.

Avšak v interpersonální komunikaci tomu tak není. Zde ve většině případů nelze bez bližšího kontextu stanovit, zda se skutečně jedná o zákaz, a jedna věta může v různých řečových situacích nabývat i naprosto odlišných významů.

Také pokud jde o efekt, který vyvolá záměr sdělovatele u příjemce, je zde situace jiná než u masové komunikace – zatímco v masové komunikaci si příjemce sdělení počíná selektivně, v interpersonální komunikaci můžeme hovořit o nevyhnutelnosti přijetí sdělení. Zejména při osobním kontaktu obou účastníků komunikace se očekává, že příjemce sdělení, v našem případě zákazu, bude na toto sdělení bezprostředně reagovat, ať už verbálně nebo neverbálně. Obě základní oblasti komunikace se liší také možností kontroly dodržení zákazu. Jestliže v masové komunikaci není tato kontrola ve většině případů možná, v komunikaci interpersonální možná je, a to právě z důvodu výše zmíněné bezprostřední reakce na zákaz.

ZÁVĚR

Příruční slovník jazyka českého definuje zákaz naprosto jednoznačně jako „ústní, písemný a pod. projev vůle, jímž se stručně a jasně vyslovuje, že se něco nesmí činit, konati n. dít“ (PSJČ). Také Slovník spisovného jazyka českého uvádí jasný a srozumitelný výklad tohoto termínu: „autoritativní rozhodnutí, že se něco nesmí dělat, konat, dít“ (SSJČ).

Již při shromažďování teoretických poznatků o zákazu se však ukázalo, že při bližším pohledu na celou problematiku komunikačních aktů a komunikačních funkcí výpovědi vymezení termínu zákaz jednoznačně rozhodně není, což demonstrujeme již v teoretické části práce, kde uvádíme, jak zákaz pojmají někteří naši lingvisté (zejména M. Grepl, M. Čejka, H. Flídrová a H. Běličová).

Za vhodné považujeme rozdělení excerpovaného materiálu do dvou skupin na základě počtu příjemců sdělení, tj. na masovou a interpersonální komunikaci. Domníváme se, že bližší charakteristika oblastí masové a interpersonální komunikace má své opodstatnění z toho důvodu, že jsme mohli stanovit, jaké odlišnosti obě tyto oblasti komunikace vykazují, a tuto znalost poté využít i při analýze excerpovaného materiálu v praktické části práce.

Rozdílný je například vzájemný vztah komunikačních partnerů: zatímco v masové komunikaci nepřicházejí v úvahu osobní vztahy mezi partnery a zákazy proto mají formální, neosobní charakter, v interpersonální komunikaci hraje vztah partnerů významnou roli – je nutné zohledňovat vzájemné postavení či sympatie sdělovatele a příjemce. Jestliže v oblasti masové komunikace je typické logické, přesné a jednoznačné znění zákazu, pro oblast interpersonální komunikace je naopak charakteristická spontánnost a improvizovanost projevu. Obě oblasti se liší také reakcemi na zákaz (pouze v interpersonální komunikaci se setkáváme s verbální reakcí) a kontrolovatelností plnění zákazu (v masové komunikaci je dodržení zákazu ve většině případů prakticky nekontrolovatelné).

Rozdělení excerpovaného materiálu na skupiny nám umožnilo určit, jaké způsoby vyjádření zákazu v té které oblasti komunikace dominují. V masové komunikaci převažují v češtině neslovesné věty s výrazem *zákaz*, věty s indikativem slovesa *je zakázáno* a konstrukce se záporným imperativem plurálu, v ruštině mají největší

uplatnění věty s indikativem slovesa *запрещается/запрещено*, konstrukce se záporným imperativem a také věty se záporným infinitivem slovesa. V interpersonální komunikaci mají v obou jazycích výraznou převahu jednotky se záporným imperativem slovesa, přestože je tento způsob vyjádření komunikační funkce výpovědi obecně považován za velmi vágní. Naopak performativní slovesa jakožto nejjednoznačnější prostředek pro vyjádření zákazu jsou používána velmi zřídka.

Z formálního hlediska je co do počtu způsobů vyjádření zákazu bohatší ruština, která nabízí například mnohem širší škálu modálních výrazů, tj. modálních sloves a modálních predikativních příslovcí, než čeština. Také co se týká vyjádření výzvy k přerušení či ukončení konaného děje (kterou na základě Čejkova pojetí zákazu také řadíme ke komunikačnímu aktu zákazu), zaznamenali jsme více možností vyjádření.

Domníváme se, že při určování jednotlivých sémantických odstínů výzev, a tedy i zákazu, je nezbytné přesně porozumět komunikační situaci, ve které komunikační akt zákazu zazněl, jelikož komunikační akt chápeme jako produkt konkrétní komunikační situace. Tento poznatek jsme využili například při zkoumání dialogů, v nichž je zákaz reakcí na otázku či prosbu o dovolení (srov. např. dialogy – *Да чтоб я еще хоть раз женился!* – *Да никогда!* a – *Когда ты наконец-то поженишься?* – *Да никогда!*, v nichž dvě z formálního hlediska shodné výpovědi mají naprosto odlišný význam).

Při výkladu jednotlivých způsobů vyjádření zákazu jsme se pokusili také vystihnout přesný komunikační záměr mluvčího – srovnajme například autoritativní strohé zákazy v konstrukcích se slovesem v indikativu (*Не пойдешь! Nikam nepůjdeš!*) nebo stručné infinitivní konstrukce (*Собакам не выгуливать! Не шуметь! Незавíрат! Nehlučet!*) se zdvořilými zákazy sémanticky blízkými prosbám (*Очень убедительная просьба: не снимайте во время спектакля. Некормте просím ничím нашего psa.*).

O mírně odlišném, i když zákazu stále významově blízkém komunikačním záměru můžeme hovořit u odstínů výstrahy a výhružky, jež zdůrazňují negativní důsledky vznikající v případě nedodržení zákazu (např. *Смотри не порежешься! Не абыс пришел позdě!*)

Na závěr bychom chtěli zdůraznit, že zásadní vliv na správné rozpoznání komunikačního aktu zákazu má komunikační situace, ve které se partneři komunikace nachází, komunikační záměr sdělovatele a také individuální interpretace sdělení příjemcem.

РЕЗЮМЕ

Дипломная работа посвящена теме языкового выражения запрета в русском языке в сопоставлении с чешским. Работа состоит из двух основных частей: теоретической и практической. Теоретическая часть основана на характеристике терминов из области теории коммуникации и теории речевых актов, связанных с данной темой. Приводится также интерпретация самого термина «запрет» с точки зрения некоторых лингвистов. Практическая часть сосредоточена на сопоставительном анализе конкретных примеров выражения запрета в русском и чешском языках.

Так как работа занимается запретом из области как массовой, так и интерперсональной коммуникации, в начале приводится характеристика данных областей. Основные различия между обеими областями коммуникации вытекают из определения участников коммуникации, т.е., говорящего и адресата. В то время как в интерперсональной коммуникации является адресатом сообщения только один человек, в массовой коммуникации сообщение предназначено для широкой публики.

В области массовой коммуникации говорящий является лишь носителем определенной социальной роли и не имеет прямого отношения к адресату. Следовательно, высказывания в данной сфере коммуникации отличаются безличностью, авторитетностью, однозначностью и лаконичностью выражения. В интерперсональной коммуникации, наоборот, предполагается наличие личного контакта и более тесной связи между партнерами коммуникации. Так как говорящий и адресат находятся в общей коммуникативной ситуации, с которой они ознакомлены, их высказывания часто имеют характер неполных, эллиптических предложений, отличающихся непосредственностью и импровизированностью.

Обе области коммуникации отличаются также с точки зрения возможности контролировать соблюдение запрета. В то время как в интерперсональной коммуникации вполне возможно проверить, соблюдает ли адресат запрет,

массовая коммуникация такой возможности не имеет, так как контакт между участниками коммуникации лишь не прямой.

Самой важной частей теоретической части работы считаем главу, в которой приводятся дефиниции термина „запрет“. Из чешских лингвистов данной проблемой очень подробно занимается Мирослав Чейка, исходящий из теории речевых актов Дж. Р. Серля. Чейка сначала выделяет прагматические предположения и условия надлежащего применения индикатора иллокутивного потенциала приказа, так как именно приказ он считает в анализируемой группе директивов основным типом. Чейка приводит всего восемь условий успешности, при соблюдении которых является правдой, что адресат осуществит требуемую деятельность. В случае, когда говорящий стремится предотвратить осуществление деятельности говорящим, можно, по словам Чейки, говорить о иллокутивном акте запрета.

Для индикатора иллокутивного потенциала запрета существует в чешском языке полностью эксплицитная конструкция с перформативным глаголом *zakazují* (в русском языке данному глаголу соответствует глагол *запрещаю*). Стандартной, однако, неоднозначной и имплицитной формой выражения запрета Чейка считает второе лицо императива отрицательных глаголов несовершенного вида. Более однозначным средством является второе лицо индикатива глагола *nesmíš/nesmíte* с инфинитивом глагола несовершенного вида, а также другие, окказиональные средства, например, разные эллиптические конструкции.

Очень полезными для нашей работы считаем многочисленные статьи Гелены Флидровой, которая занимается, прежде всего, определением разных семантических оттенков императивности, в том числе и запрета. О запрете Флидрова говорит как о „семантическом оттенке, выражающем лишь побуждение к невыполнению определенного действия“ (Svobodová-Flídrová 1977, с. 149). Однако, она одновременно подчеркивает, что нельзя отождествить запрет и любой приказ к нереализации действия, так как запрет соответствует только авторитетному, лаконичному приказу к невыполнению действия, характеризованному большей зависимостью адресата от говорящего и большей заинтересованностью говорящего в действии, чем в случае простого приказа к нереализации действия.

Гелена Флидрова занимается также вопросами в значении запрета, т.е., предложениями, которые с формальной точки зрения считаются вопросительными, и которые, однако, в некоторых коммуникативных ситуациях транспонируются во высказывания, выражающие призыв.

Определение термина запрет приводят во своих работах также, например, Мирослав Грепл и Гана Беличова. Мирослав Грепл, кроме того, подробно характеризует и такие семантические оттенки, близкие запрету, как угроза, предостережение или неразрешение.

В теоретической части приводим также список способов выражения запрета в русском языке, который при помощи примеров конкретизируется и далее пополняется в практической части работы.

Для практической части мы собрали в каждом языке 200 примеров выражения запрета. В качестве примеров послужили как запреты, указанные на таких общественных местах, как вокзалы, средства массового транспорта, театры, музеи и другие институции, так и единицы, полученные из научных статей и современной художественной литературы. Немалое количество примеров выражения запрета в русском языке предоставили для нашей работы студенты филологического факультета Костромского университета им. Некрасова в течение стажировки в Костроме.

Полный список конкретных примеров выражения запрета (или коммуникативных актов с точки зрения семантики близких запрету) составляет приложение к дипломной работе.

Материал, собранный для практической части работы, мы разделили на две основные группы – область массовой и интерперсональной коммуникации – и далее распределили на отдельные категории с морфологической точки зрения; в случае глагольных предложений мы исходили из формы глагола, в остальных случаях из того, какое выражение несет значение запрета.

Исходя из полученной классификации, мы сопоставляли отдельные группы запретов, и, таким образом, наблюдали сходства и различия во выражении запрета в обоих языках.

В области массовой коммуникации в русском языке мы выделили восемь групп предложений, выражающих семантический оттенок запрета. Однозначно доминируют предложения с индикативной формой глагола *запрещать*, представляющие собой эксплицитный способ выражения запрета. Ниже приводим примеры:

Вход без спецодежды запрещен.

Влезать на эшафот строго запрещено!

Кормить лосят запрещено.

Довольно часто употребляются для выражения запрета конструкции с отрицательным инфинитивом глаголов – в данных случаях имеет место категорический, лаконический запрет:

Не курить!

Не прислоняться.

Без стука не входить.

Однако, в некоторых случаях считаем данный способ выражения запрета более эксплицитным, чем в аналогичных случаях в чешском языке. (Сравним, например, предложения *Экспонаты руками не трогать!* и *Nedotýkejte se exponátů.*)

Менее часто употребляются в русском языке в массовой коммуникации конструкции с отрицательным императивом глагола, с модальным предикативом *нельзя* или с выражением *не допускается*.

Интересным случаем выражения запрета считаем безглагольные предложения с родительным падежом существительных, которые не имеют прямой аналогии в чешском языке:

Посадки нет. (Ž 2003, s. 53)

Хода нет. (Ž 2003, s. 54)

Вежливым оттенком запрета считаем конструкции с выражением *просьба* или *просим*, которые, однако, встречаются довольно редко:

Очень убедительная просьба: не снимайте во время спектакля.

В чешском языке мы также обнаружили восемь способов выражения запрета для области массовой коммуникации.

Полностью преобладают эксплицитные номинативные конструкции с выражением *zákaz*:

Přísný zákaz hraní počítačových her.

Zákaz stavění kol mimo stojany.

Zákaz kouření v celém objektu.

Вторую позицию занимают конструкции с императивом множественного числа, которые употребляются в чешском языке значительно чаще, чем в русском:

Nešlapejte na hrací plochy.

Neblokujte prostor u dveří.

Neodkládejte jízdní kola mimo vyznačený prostor.

Сравнительно часто употребляются предложения с индикативом глагола *je zakázáno/zakazuje se*:

Odnášet časopisy z čítárny se zakazuje.

Krmení zakázáno.

V čekárně je zakázáno požívat alkoholické nápoje.

Кроме выше приведенных конструкций можно выразить запрет также с помощью конструкций с инфинитивом, и, в отличие от русского языка, также при помощи императива единственного числа (*Nenaskakuj za jízdy. Nehas vodou ani pěnými přístroji.*)

В некоторых случаях встречаются также вежливые запреты с выражениями *prosím, prosíme* или *žádáme*.

Žádáme cestující, aby v autobuse dodržovali zákaz jíst a pít.

Prosíme, neodnášejte klíče od šatních skříněk.

Проанализировав примеры, приведенные в области массовой коммуникации, можно сделать некоторые общие выводы. Запреты характеризуются эксплицитностью, точностью, однозначностью и полностью изложения, что способствует требованиям массовой коммуникации, где сообщения предназначены для широкой публики. В русском языке мы заметили большую эксплицитность, строгость и авторитативность выражения запрета, чем в чешском языке.

В области интерперсональной коммуникации в обоих языках однозначно доминируют конструкции с отрицательным императивом глагола, несмотря на то, что данное средство выражения запрета считается очень неоднозначным. Ниже приводим некоторые примеры как в русском, так и в чешском языке:

Больше к нам не приходи!
Не выходи вечером на улицу!
Только нордочки не трогайте!

Nenos to sem!
Neskákej tam!
Nezavírej ty dveře.

С полностью эксплицитным выражением запрета, т.е., при помощи перформативных глаголов *запрещаю, не позволяю, не дам* или *zakazuji, nedovoluji* мы почти не столкнулись, следовательно, можно сказать, что во сфере интерперсональной коммуникации данный способ выражения запрета употребляется очень редко.

Для выражения запрета служат также, например, следующие вопросительные предложения во функции запрета:

Я тебе сколько говорила, чтоб ноги твоей там не было?! (So)
Зачем пытаешь меня? (Lo)
Чего кричишь?

Co to děláš?

Proč mě takhle trápíš? (Lp)

Kolikrát jsem ti říkala, že tam nesmíš ani páchnout?! (Sp)

В данных предложениях говорящий выражает, по нашему мнению, раздражение и недовольство поступками адресата.

Нередкой формой выражения запрета являются конструкции с модальными конструкциями, т.е., модальными глаголами и модальными предикативными наречиями. Следует подчеркнуть, что в русском языке мы заметили более богатые способы выражения запрета в данной категории, чем в чешском языке. В то время как русский язык предлагает предикативные наречия *нельзя*, *не надо* и *не должен*, в чешском языке данным выражениям соответствует лишь один модальный глагол *nesmět*.

Что касается безглагольных конструкций, выражающих запрет с помощью междометий, мы зарегистрировали в обоих языках аналогичные примеры:

Фу! (приказ собаке)

Тсс! (значение *Молчать!*)

Fuj!

Psst!

Конструкции с инфинитивной формой глагола, выражающие лаконичный, строгий запрет, употребляются в области интерперсональной коммуникации реже, чем в области коммуникации массовой. Ниже приводим некоторые примеры:

Не опаздывать!

Никому не двигаться!

Neodcházet!

Neopisovat!

Как мы заметили анализируя собранный материал, в русском языке данная форма выражения запрета встречается значительно чаще, чем в чешском языке.

Для выражения категорического запрета, не позволяющего никаких возражений, служат также предложения с индикативной формой глагола, употребляемые в обоих языках в сравнительном количестве:

А к этому ребенку близко больше не подойдешь! (So)

Месяц из дому не выйдешь! (So)

A k tomu dítěti už se nikdy ani nepřiblížíš! (Sp)

Sem už nikdy ani nevkročíš! (Sp)

Самостоятельная глава работы занимается одним специфическим видом выражения запрета, а именно побуждением к прекращению совершаемого действия. Мы решили включить данную проблематику в работу в качестве самостоятельной темы, так как нас заинтересовало, что в русском языке существует значительно большее количество способов выражения данного вида запрета.

Одна глава работы посвящена также семантическим оттенкам побуждения, близким запрету, именно таким, как предостережение и угроза. В русском языке данные оттенки чаще всего выражаются при помощи конструкций с выражениями *не смей* и *только попробуй*, которым в чешском языке соответствуют конструкции *opovaž se*, *neopovaž se*, *neopovažuj se* и другие.

В последней главе практической части работы анализируется запрет как часть диалога и характеризуются возможные реакции на запрет. В данной главе мы сделали выводы, что в случае запрета говорящий, как правило, ожидает безусловное соблюдение запрета адресатом, и поэтому не требует в ответ на запрет никакой вербальной реакции.

Однако, мы нередко наблюдали случаи, когда запрет являлся реакцией на просьбу или вопрос. В данных случаях мы встречались, прежде всего, с такими лаконичными, эллиптическими конструкциями, как *Еще чего!*, *Нет! Нельзя!*, *Ни в коем случае!*, *Ни за что!* или *Да никогда!* в русском языке и *Ani nápad!*, *Ani*

náhodou!, Ani za nic!, V žádném případě!, To at' tě ani nenapadne!, Ne! Nesmíš! в чешском языке.

Следует отметить, что данные конструкции далеко не всегда имеют функцию запрета. Сравним, например, следующие диалоги:

– Да чтоб я еще хоть раз женился! – Да никогда!

– Когда ты наконец-то поженишься? – Да никогда!,

Также во сфере интерперсональной коммуникации можно сделать общие выводы для всех выделенных групп запретов. В области интерперсональной коммуникации мы заметили более широкую шкалу способов выражения запрета, чем в случае массовой коммуникации. Мы полагаем, что в интерперсональной коммуникации довольно сложно определить, является ли конкретное высказывание запретом или нет. Это связано с тем, что в интерперсональной коммуникации запрет чаще всего выражается с помощью конструкций, содержащих семантически неоднозначный отрицательный императив. Следовательно, без более близкого определения контекста речевого акта в некоторых случаях невозможно точно установить, какой семантический оттенок императивности имеет в данном случае место.

Также что касается эффекта, который намерение говорящего вызывает у адресата, область интерперсональной коммуникации отличается от массовой. В то время как в области интерперсональной коммуникации могут (однако редко) появиться вербальные реакции на запрет, в массовой коммуникации адресаты, как правило, реагируют невербальным способом.

Отличается также возможность контролировать соблюдение запрета в обеих сферах коммуникации. В интерперсональной коммуникации можно говорить о неизбежности послушаться запрета, так как адресат находится в непосредственном контакте с говорящим, и так, говорящий может следить за соблюдением запрета. Наоборот, в массовой коммуникации такой контроль в большинстве случаев практически не возможен.

В заключение считаем необходимым подчеркнуть, что на правильное определение коммуникативного акта запрета оказывают, по нашему мнению, решающее влияние следующие факторы: коммуникативная ситуация, в которой партнеры коммуникации находятся, коммуникативная цель говорящего и индивидуальное восприятие запрета со стороны адресата.

SEZNAM ZKRATEK

B – Běličová

F – Flídrová

F – Ž – Flídrová – Žaža

G - Grepl

K – Kubišta

Lo – Lukjaněnko – originál

Lp – Lukjaněnko – překlad

N – Назари

PMR – Příruční mluvnice ruštiny

PSJČ – příruční slovník jazyka českého

SČ – Skladba češtiny

So – Sanajev – originál

Sp – Sanajev - překlad

SSČ – Skladba spisovné češtiny

SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého

Ž – Žaža

BIBLIOGRAFIE

- AUSTIN, J. L.: *Jak udělat něco se slovy*. Filosofia. Praha, 2000.
- BARNET, V.: Komunikativní akt a výpověď. In: *Slovo a slovesnost* 34. 1973, s. 30–33.
- BAUER, J. – MRÁZEK, R. – ŽAŽA, S.: *Příruční mluvnice ruštiny. Díl II - Skladba*. SPN. Praha, 1979.
- BĚLIČOVÁ, H.: *Modální báze jednoduché věty a souvětí*. Ústav pro jazyk český ČSAV. Praha 1983.
- BRYM, J.: K otázce užití imperativu v ruštině ve srovnání s češtinou. In: *Československá rusistika VIII*, s. 85 – 87.
- ČEJKA, M.: Rozkaz a negace. In: *Slovo a slovesnost* 39. 1978, s. 341–348.
- FLÍDROVÁ, H.: Verbální výzvolé komunikáty a rozkazovací věty. In: *Československá rusistika XXIV*. Academia. Praha, 1979a, s. 13–18.
- FLÍDROVÁ, H.: Vyjádření sémantických odstínů imperativnosti u imperativu. In: *Rossica Olomucensia XVII*. Olomouc, 1979b, s. 7–12.
- FLÍDROVÁ, H.: Dopravní značky z hlediska lingvistického. In: *Slovo a slovesnost* 40. 1979c, s. 232–237.
- FLÍDROVÁ, H.: Otázky ve výzvolé platnosti. In: *Československá rusistika XXVI*. Academia. Praha, 1981a, s. 118–122.
- FLÍDROVÁ, H.: Výzvolé komunikáty. In: *Sborník jazykovědných a literárněvědných prací*. SPN. Praha, 1981b, s. 5–22.
- FLÍDROVÁ, H.: Interpersonální a masová komunikace. In: *Slavica Olomucensia IV*. SPN. Praha, 1982, s. 7–17.
- FLÍDROVÁ, H.: Doplnovací otázky ve výzvolé platnosti. In: *Rossica Olomucensia XXII*. Olomouc, 1984, s. 21–28.
- FLÍDROVÁ, H.: Односоставные побудительные высказывания в диалоге. In: *Filologické studie XIV*. UK. Praha, 1986a, s. 133–141.

- FLÍDROVÁ, H.: Synonymní vyjádření sémantických odstínů imperativnosti (na ruském materiálu). In: *Slavica Lublinensia et Olomucensia*. Lublin, 1986b, s. 159–166.
- FLÍDROVÁ, H.: *Sociolingvistické a psycholingvistické aspekty dialogu a polylogu v ruštině*. SPN. Praha, 1989.
- FLÍDROVÁ, H.: K výzvodové modalitě vyjádřené infinitivem v ruštině a češtině. In: *Opera Slavica V*. Brno, 1995, s. 33–37.
- FLÍDROVÁ, H. – ŽAŽA, S.: *Синтаксис русского языка в сопоставлении с чешским*. UP. Olomouc, 2005.
- GREPL, M.: Imperativní postoje a imperativ. In: *Sborník prací FF BU A 2*. Brno, 1979, s. 165–174.
- GREPL, M. – KARLÍK, P.: *Skladba spisovné češtiny*. SPN. Praha, 1989.
- GREPL, M. – KARLÍK, P.: *Skladba češtiny*. Votobia. Praha, 1998.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. – ВОЛОДИН, А. П.: *Семантика и типология императива*. Наука. Ленинград, 1986.
- KUBIŠTA, A.: Rozkaz, povel, příkaz. In: *Komunikační a strukturní aspekty češtiny a jiných jazyků*. FF UK. Praha, 1999, s. 22–25.
- НАЗАРИ, Ф.: Способы выражения запрета в русском языке. In: *Вестник нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского* 6. 2011, s. 684–686. [online]. Dostupný z: <http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99999999_West_2011_6/154.pdf>.
- Příruční mluvnice češtiny*. NLN. Praha, 2003.
- Příruční slovník jazyka českého*. [online]. Dostupný z: <<http://bara.ujc.cas.cz/psjc/>>.
- Русская грамматика под редакцией Шведовой*. Nauka. Moskva, 1980.
- СЕРЛЬ, Дж. Р.: Что такое речевой акт. In: *Новое в зарубежной лингвистике* 17. Москва, 1986, s. 151–169. [online]. Dostupný z: <<http://www.philology.ru/linguistics1/searle-86.htm>>.
- Slovník spisovného jazyka českého*. [online]. Dostupný z: <<http://ssjc.ujc.cas.cz/>>.

SVOBODOVÁ H.: Imperativní věty ve formě tázací. In: *Rossica Olomucensia IV*. Olomouc, 1971, s. 25–36.

SVOBODOVÁ-FLÍDROVÁ, H.: Rozkazovací věty z hlediska sémantického. In: *Slavica Lublinensia et Olomucensia*. Lublin, 1977, s. 149–157.

WOŁYNIEC, T.: Семантика запрета и ее отражение в языках возможных миров. In: *Polilog. Studia Neofilologiczne* 2. 2012. [online]. Dostupný z: <<http://www.apsl.edu.pl/polilog/pliki/nr2/37.pdf>>.

ŽAŽA, S.: *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*. MU. Brno, 1999.

ŽAŽA, S.: Еще раз к характеристике отрицательных конструкций в русском языке. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada jazykovědná*. A 51, 2003, str. 51–56.

EXCERPOVANÁ LITERATURA

- BĚLIČOVÁ, H.: *Modální báze jednoduché věty a souvětí*. Ústav pro jazyk český ČSAV. Praha 1983.
- FLÍDROVÁ, H.: Vyjádření sémantických odstínů imperativnosti u imperativu. In: *Rossica Olomucensia XVII*. Olomouc, 1979b, s. 7–12.
- FLÍDROVÁ, H.: Doplnovací otázky ve výzvodé platnosti. In: *Rossica Olomucensia XXII*. Olomouc, 1984, s. 21–28.
- FLÍDROVÁ, H.: Односоставные побудительные высказывания в диалоге. In: *Filologické studie XIV*. UK. Praha, 1986a, s. 133–141.
- FLÍDROVÁ, H.: Synonymní vyjádření sémantických odstínů imperativnosti (na ruském materiálu). In: *Slavica Lublinensia et Olomucensia*. Lublin, 1986b, s. 159–166.
- FLÍDROVÁ, H. – ŽAŽA, S.: *Синтаксис русского языка в сопоставлении с чешским*. UP. Olomouc, 2005.
- GREPL, M.: Imperativní postoje a imperativ. In: *Sborník prací FF BU A 2*. Brno, 1979, s. 165–174.
- GREPL, M. – KARLÍK, P.: *Skladba spisovné češtiny*. SPN. Praha, 1989.
- GREPL, M. – KARLÍK, P.: *Skladba češtiny*. Votobia. Praha, 1998.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. – ВОЛОДИН, А. П.: *Семантика и типология императива*. Наука. Ленинград, 1986.
- KUBIŠTA, A.: Rozkaz, povel, příkaz. In: *Komunikační a strukturní aspekty češtiny a jiných jazyků*. FF UK. Praha, 1999, s. 22–25.
- ЛУКЪЯНЕНКО, С.: *Ночной дозор*. АСТ. Москва, 2001.
- LUKJANĚNKO, S.: *Noční hlídka*. Přel. Libor Dvořák. Argo. Praha, 2005.

- НАЗАРИ, Ф.: Способы выражения запрета в русском языке. In: *Вестник нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского* 6. 2011, s. 684–686.
[online]. Dostupný z:
<http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99999999_West_2011_6/154.pdf>.
- САНАЕВ, П.: *Похороните меня за плинтусом*. Астрел. Москва, 2010.
- SANAJEV, P.: *Pochovejte mě pod podlahovou lištou*. Úryvky z knihy ve vlastním překladu.
- SVOBODOVÁ H.: Imperativní věty ve formě tázací. In: *Rossica Olomucensia IV*. Olomouc, 1971, s. 25–36.
- SVOBODOVÁ-FLÍDROVÁ, H.: Rozkazovací věty z hlediska sémantického. In: *Slavica Lublinensia et Olomucensia*. Lublin, 1977, s. 149–157.
- ŽAŽA, S.: Еще раз к характеристике отрицательных конструкций в русском языке. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada jazykovědná*. A 51, 2003, str. 51–56.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Zákazy v ruštině

1. MASOVÁ KOMUNIKACE

1.1 Konstrukce se slovesem v indikativu

Стоянка автотранспорта в ночное время запрещена!

Проезд запрещен.

Вход без спецодежды запрещен.

Перевозка стоящих пассажиров запрещена.

Нахождение на территории лосиной фермы без сопровождения сотрудниками учреждения категорически запрещено.

Кормить лосят запрещено.

В институте запрещается курить.

Запрещено слушать громкую музыку после 22 часов.

Запрещается пользоваться унитазом при красном свете.

Водитель! Категорически запрещено выдавать билеты во время движения.

Посторонним вход воспрещён.

В целях вашей безопасности запрещено заходить за красную линию до полной остановки автобуса.

Проезд и проход на территорию музея запрещен.

Воспрещается ходить по газону.

Влезать на эшафот строго запрещено!

Проход запрещен.

Загорать на территории кладбища запрещено!

Посторонним вход воспрещен.

Выгул собак запрещен.

На территории зоны отдыха запрещается: купаться, оставлять мусор, купать животных, распивать спиртные напитки.

Запрещается в радиусе 25 м: разведение огня, складирование мусора и материалов, размещение автостоянок, гаражей, временных строений, мелкорозничная торговля.

На территории Заячьего острова запрещается:

- проводить митинги и демонстрации
- выгуливать собак и других животных
- распивать спиртные напитки
- въезжать на территорию на а/м
- разводить костры
- портить зеленые насаждения
- ездить на велосипедах
- сорить.

Категорически запрещено:

Пользоваться луком в состоянии алкогольного опьянения (даже легкого).

Направлять лук на людей, животных и птиц.

Пускать стрелу вертикально вверх.

Спускать тетиву в холостую (без стрелы).

В вагонах запрещается:

- провозить легковоспламеняющиеся, взрывоопасные и отравляющие вещества
- зажигать спички, свечи, курить в неустановленных местах
- растапливать котлы, кипятильники горючими жидкостями

1.2 Konstrukce s infinitivem

Не курить!

Не сорить!

Во время движения с мест не вставать до полной остановки автобуса.

Въезд перед воротами не загромождать.
Не писать на белом поле.
Не подвергать воздействию прямого солнечного света.
Руками не трогать./Экспонаты не трогать./Экспонаты руками не трогать.
На макеты не влезать!
Не прислоняться.
Собак не выгуливать!
Посторонние предметы в унитаз не бросать!
По газонам не ходить!
Не выходить до полной остановки поезда.
Трубку не брать!
На ступенке не стоять, дверь автоматическая!
Машины не ставить./У ворот машины не ставить./Автомобили не ставить.
Без стука не входить.
При движении теплохода не выходить.
Гнутых монет не бросать!
В зрительный зал после третьего звонка не входить!
Близко к клеткам не подходить.

1.3 Konstrukce se záporným imperativem

Уважаемые пассажиры, не оставляйте свои вещи без присмотра.
Не выбрасывайте строительный мусор!
Не нарушайте правила посещения музея.
Не хлопайте дверью!/ Пожалуйста не хлопайте дверями.
Не бегите по эскалатору.
Не сидите на ступенях.
Родители! Не допускайте детей на строительную площадку.
Пожалуйста, не копируйте!
Не высовывайтесь из окон!
Не выскакивайте на ходу!

1.4 Konstrukce s modálním predikativem „нельзя“

В музей нельзя проносить крупногабаритные вещи.

Нельзя ходить по газону.

1.5 Konstrukce s výrazem „не допускается“

Перепродажа проездных билетов не допускается.

Напоминаем вам, что в нашем театре не допускается:

- вход в партер и ложи бенуара после 3-го звонка;
- фото и видеосъемка во время спектакля;
- вход в зрительный зал с мороженым.

1.6 Konstrukce neslovesného charakteru s genitivem substantiv

Посадки нет.

Хода нет.

Посторонним входа нет.

1.7 Konstrukce se substantivem „просьба“

Очень убедительная просьба: не снимайте во время спектакля.

Просьба воздержаться от разговоров по мобильным телефонам.

1.8 Konstrukce se slovesem „просим“

Просим вас на время спектакля отключить мобильные телефоны.

Убедительно просим вас не бросать бумагу в унитаз.

2 INTERPERSONÁLNÍ KOMUNIKACE

2.1 Konstrukce se záporným imperativem

Больше к нам не приходи!

Никому не говори.

Не трогайте их!

Только нордочки не трогайте!

Не делай так!

Не умничай.

Не топай по коридору.

Не отвлекайте.

Форточку не открывайте!

Не пиши!

Не стреляйте!

Не шумите!

Не выходи вечером на улицу!

Не снимай очки!

Не прислоняйся лбом!

Дарят, а ты не бери!

Жуй, не глотай!

Не берись за ручку, тут везде инфекция.

Надевай, не разговаривай!

Не уходи, подожди!

Про мужа не знаю, а в ребенке ты мне не отказывай!

Толечка, не уходи никуда хотя бы первые дни!

Стой, сама выкину! Не трогай его.

Уйди, гнида, не путайся под ногами!

Открой, Оля, не ссорься со мной.

– Я вижу! – крикнул Егор. – Не трогай меня!

– Не бери его! – приказал Завулон.

– Не вилай, партнерша. – Я заглянул ей в глаза.

Тогда не толкай соратников локтями!

2.2 Konstrukce s infinitivem

Моё место не занимать!

Не опаздывать!

Не шуметь!

Не командовать мной.

Не подсказывать!

Никого сюда не пускать!

Не врать – проверю...

Не рассуждать!

Молчать, не разговаривать!

Никому не двигаться!

Не стрелять!

Прекратить разговоры!

– Молчать! – приказал шеф ни в чем не повинному аппарату, и тот затих.

– Молчать! – взревела бабушка.

2.3 Konstrukce s modálními predikativy

нельзя

Нельзя приходить с гулянки в 1 час ночи!

Нельзя, доченька, так поступать!

Туда нельзя.

Девушка, здесь нельзя фотографировать!

Нельзя ломать деревья в парке!

Нельзя обманывать!

Спать тебе нельзя!

Вам нельзя.

Нельзя гадить человеку в мозг день и ночь!

Нельзя! Видеть вас, садистов, в доме своем не хочу! Рыбаки...

не надо

Валерия, не надо от нас далеко уходить!

Баба, не надо! Не надо!

Погоди, Антон. Не надо бравировать.

– Не надо, – мягко сказал Семен. – Не надо, Антон...

– Не надо! – умоляюще прошептала жена вслед.

не должен

Ты не должен обмануть ее!

Ты не должен уходить!

Только иногда одергивал: – Костя... вот этого ты никогда не должен делать.

2.4 Konstrukce s indikativem

Сегодня на работу ты не идешь!

В эти игры ты более не играешь!

Месяц из дому не выйдешь!

Не пойдешь!

Ты не поедешь к бабушке.

Ты не будешь с ним больше говорить!

Завтра звонить ему не будешь!

А к этому ребенку близко больше не подойдешь!

Никто не будет говорить!

Никто не говорит ни слова!

2.5 Konstrukce s performativními slovesy

Я приказываю тебе никогда туда не ходить.

Я запрещаю тебе так говорить.

Я запрещаю тебе уходить!

– Ну вот что, я такого хамства не позволю! – грозно заявил дедушка и стал записывать магнитофон в коробку.

Я не дам тебе уйти!

2.6 Zákaz vyjádřený citoslovci

Фу!

Тсс!

2.7 Otázky ve výzvové platnosti

Чего ты бездельничаешь?

Чего ты шумишь?

Что зря говоришь?

Чего ты зря беспокоишься?

Чего кричишь?

Что ты мне советуешь? Я сам знаю, что делать.

Зачем пытаешь меня?

Зачем ты дружишь с ними?

Надо же столько барахла в дом натащить!

Я тебе сколько говорила, чтоб ноги твоей там не было?!

Ты так и будешь надо мной издеваться, проклятая сволочь?!

– Куда ты на скалы летишь! – кричала бабушка, глядя поверх моей головы.

– Что смеетесь, идиоты?! – крикнула бабушка.

– Чего ты орешь сразу?

2.8 Ustálená spojení

Нечего смеяться!

Ну и нечего трогать!

Ни слова!

Ни с места!

2.9 Výzva k přerušení/ukončení konaného děje

konstrukce s predikativy

Довольно обсуждать этот вопрос!

Ладно вам спорить!

Полно тебе плакать.

Полно врать.

konstrukce s „хватит“

Ребята, хватит играть, идите домой.

Хватит мотаться, садись уже!

Хватит ребенка калечить.

ostatní

Перестань мне звонить!

Брось курить!

Прекрати вести себя, как ребенок!

– Прекрати, – сказал я. – Не паясничай.

2.10 Případy blízké zákazu

(sémantické odstíny výstrahy, varování apod.)

Varování/výhrůžka

Konstrukce s „не смей“

Не смей даже прикасаться к этой картине!

Не смей предавать меня! Не смей Бога гневить!

– Не смей! – крикнул дедушка и, отчаянно махнув рукой, поднял телефонную трубку.

– Будет тут стоять, и трогать не смей! – сказал он мне.

- Давай, давай, катись отсюда! – говорила бабушка, пока она одевалась. – И приходить больше не смей.
- Скандал будет, и не один, но поддаваться не смей.
- И запомни: ни звонить, ни приходить больше не смей.

Ostatní

- И только попробуй снять!
- Только попробуй обмануть меня!
- Только попробуй пропустить ещё один мяч!
- Ты только не опаздывай!
- Только посмей сказать, что я малая.
- Нина, ты его ко мне не подпускай, я его убью. Только ко мне не подпускай!
- Не подходи! – крикнул я, наставив на него оружие.
- Не ори, Грэйсик! – строго велел он. – А то и тебя чесноком накормлю.
- Не влезай, убьёт!

Výstraha

- Смотри не порежесь!
- Смотри а то разобьешь!

2.11 Zákaz v dialogu

Zákaz jako reakce na otázku

- Поплыли за буйки?
- Ни за что!

- Да чтоб я еще хоть раз женился!
- Да никогда!

– Мама, можно я схожу на вечеринку?

– Ни в коем случае!

– Можно я пойду гулять?

– Нет! Нельзя!

– Давай на этом!

– Еще чего!

– Можно я пойду на дискотеку?

– А больше ты ничего не хочешь?

Příloha č. 2: Zákaz v češtině

1. MASOVÁ KOMUNIKACE

1.1 Neslovesné konstrukce s výrazem „zákaz“

Zákaz kouření.

Zákaz kouření v celém objektu.

Zákaz kouření a manipulace s ohněm.

Zákaz kouření a vstupu s plamenem.

Zákaz stavění kol k rampě.

Zákaz stavění kol mimo stojany.

Zákaz přivazování psů.

Zákaz vstupu se psy.

Zákaz vhazování reklamních letáků.

Zákaz použití rádia!

Zákaz přecházení přes koleje.

Zákaz pobytu a odkládání zavazadel v nástupním prostoru.

Zákaz vstupu cestujících do kolejiště před zastavením vlaku.

Zákaz držení se madel ve dveřním prostoru při otevírání dveří.

Zákaz do 12 let.

Zákaz používání mobilů k hovorům v prostorách studovny.

Zákaz nošení teplých nápojů z automatu do studovny.

Přísný zákaz hraní počítačových her.

Zákaz házení předmětů z vyhlídky pod pokutou 2000,- Kč.

Přísný zákaz vyvážení domovního odpadu, odpadu ze zahrádek a trávníků.

Zákaz rozdělávání ohně!

Zákaz jízdy na kole!

Zákaz manipulace s vystavenými exponáty.

Zákaz prodeje alkoholických nápojů osobám mladším 18 let.

Zákaz sázení osobám mladším 18 let.

Zákaz konzumace nápojů v aule.

Zákaz vstupu.

Zákaz vstupu s dětmi.

Zákaz tlumočení.

1.2 Konstrukce s indikativem

Vstup zakázán.

Nepovolaným vstup zakázán.

Nezaměstnaným vstup zakázán.

Přechod přes koleje je zakázán.

Vodit psy do parku je zakázáno.

Krmení zakázáno.

Kouření zakázáno.

V čekárně je kouření zakázáno.

V čekárně je zakázáno požívat alkoholické nápoje.

Cestujícím je vstup na stanoviště řidiče z bezpečnostních důvodů přísně zakázán!

V čekárně je zakázáno znečišťovat a poškozovat prostor čekárny a házet odpadky mimo odpadkový koš.

Hlasitý poslech rádia, hudby je zakázán a není povoleno obtěžovat ostatní cestující ani zaměstnance AN nadměrným hlukem.

S technickým vybavením studovny je zakázáno manipulovat.

Odnášet časopisy z čítárny se zakazuje.

V interiérech hradu je zakázáno fotografování a filmování.

1.3 Konstrukce s imperativem plurálu

Neotvírejte, dokud vlak nezastaví.

Nestlačujte kliku před zastavením vlaku.

Nenahýbejte se z oken.

Nepřibližujte se ke koleji, na kterou vjíždí vlak.

Nepožadujte po řidiči zastavení mimo zastávku uvedenou v jízdním řádu.

Neobsazujte dětmi do 12 let a osobami menšími 1,5 m.

Nevytahujte počítače ze skříněk!
Nevylepujte plakáty a reklamy.
Neopírejte se o dveře.
Nešlapejte na hrací plochy.
Neodkládejte jízdní kola mimo vyznačený prostor.
Neblokujte prostor u dveří.
Nepouštějte do domu cizí lidi!
Nevhazujte prosím reklamní letáky.
Neodkládejte odpadky pod schody.
Nepřekračujte doporučenou denní dávku.
Služební jízda. Nenastupujte!
Zkoušené zboží prosím nenechávejte v kabinkách!
Nekrmte prosím ničím našeho psa.
Nedotýkejte se drátů spadlých na zem!
Nevstupujte do hlediště po třetím zvonění!
Nevhazujte zprohýbané mince!

1.4 Konstrukce s infinitivem

Nepohybovat s vozem při otevřených dveřích.
Neobsazovat dětmi do 12 let.
Pozor vjezd. Neparkovat.
Při požáru výtah nepoužívat.
Nevstupovat!
Nelepit plakáty.
Neotvírat!
Neužívat vnitřně.
Nezavírat.
Nedotýkat se displeje.
Neobsazovat!
Nevstupovat. Eskalátor mimo provoz.

1.5 Konstrukce s imperativem singuláru

Nenaskakuj za jízdy.

Neotvírej za jízdy.

Nehas vodou ani pěnovými přístroji!

Nezapomeň na prázdný spoj!

1.6 Záporné prosby

Žádáme pacienty, aby se neodpojovali od přístrojů.

Prosíme, nepokládejte zavazadla na sedadla!

Prosíme, neodnášejte klíče od šatních skříněk.

Prosím, nerušte ostatní uživatele studovny hlasitým hovorem.

Prosíme, abyste knihy nevraceli zpátky do regálů, ale odkládali je na stolky k příslušným oborům.

Žádáme cestující, aby v autobuse dodržovali zákaz jíst a pít.

1.7 Ostatní

Záchodu se nesmí používat, pokud je vlak ve stanici

Pes musí být držen na vodítku nakrátko a nesmí být přepravován na sedadle.

Přeprava jízdních kol není v tomto autobuse povolena.

2. INTERPERSONÁLNÍ KOMUNIKACE

2.1 Konstrukce se záporným imperativem

Nenos to sem!

Nechod' tam.

Nezavírej ty dveře.

Nevztekej se.

Netrhej to!

Neskákej tam!
 Nelez tam!
 Nezlob!
 Neopírej se čelem!
 Nino, nepouštěj ho ke mně, nebo ho zabiju! Hlavně ho ke mně nepouštěj!
 Dávají, ale ty si to neber!
 Žvýkej, nehltej!
 Nechytej na kliku, všude je tu infekce.
 Obleč si to a neodmlouvej!
 Neodcházej, počkej!
 Nevím, jak to bude s mužem, ale dítě mi neodepírej!
 Tolječko, nechod' nikam, aspoň prvních pár dnů!
 Stůj, vyhodím to sama. Nedotýkej se toho.
 Babičko, nedělej to! Nedělej to!
 Uhni, parchante, neplet' se mi pod nohama!
 Otevři, Oljo, nehádej se se mnou.
 „Já tě vidím!“ vykřikl ještě jednou Jegor. „Nesahej na mě!
 „Neber si to!“ nařídil mi hrozivě Zavulon.
 „To ne,“ řekl měkce Semjon. „Tohle nedělej, Anotone.“
 „Nedělej to!“ zařval na mě šéf. „Ať tě to ani nenapadne!“
 Tak laskavě do kolegů nevrázej svýma ostrýma loktama!
 „Nedělej to!“ zašeptala mu Lena naposled úpěnlivě do zad.
 „Nekličkuj laskavě, má milá part'ačko,“ pohlédl jsem jí přísně do očí.
 „Ticho bud'! vyštěkl Boris Ignat'jevič po nešťastném telefonu, který za nic nemohl.

2.2 Konstrukce s modálním slovesem „nesmět“

Nesmíš se dívat na televizi!
 Nesmíš odejít.
 Nesmíš ji podvést!
 Bude z toho skandál, a ne jeden, ale ty nesmíš podlehnout.
 A zapamatuj si: ani volat, ani chodit už sem nikdy nesmíš.

Sem se přece nesmí!
Slečno, tady se nesmí fotit!
To nesmíte!
Teď nesmíš spát!
Měsíc nesmíš z domu ani na krok!

2.3 Konstrukce s indikativem

Nebudeš zde kouřit!
Nebudeš se mnou mluvit tímto tónem!
Nikam nepůjdeš!
Už s ním nepromluvíš ani slovo!
A k tomu dítěti už se nikdy ani nepřiblížíš!
Sem už nikdy ani nevkročíš!
Nebudeš si ze mě dělat blázny!

2.4 Konstrukce s infinitivem

Neodcházet!
Nemluvit!
Neradit!
Neopisovat!

2.5 Konstrukce s performativními slovesy

Nedovoluji ti říkat takové věci.
Zakazuji ti, abys tam chodil.

2.6 Zákaz vyjádřený citoslovci

Psst!

Fuj!

2.7 Otázky ve výzvodé platnosti

Kam to lezeš?

Co to děláš?

Kdo mluví?

Co křičíš?

„Co letíš na ty skály?!“ křičela babička s pohledem upřeným nad mou hlavu.

Co mi radíš? Sám vím nejlíp, co mám dělat.

Co se smějete, idioti?!

Co na mě tak hledíš?

Co hned řveš?

To musíš pořád tahat domů tolik krámů?

Tak ty se mi budeš vysmívat, ty zatracenej parchante?!

Proč mě takhle trápíš?

Kolikrát jsem ti říkala, že tam nesmíš ani páchnout?!

2.8 Ostatní

Ty na to nemáš co sahat!“

Nemáte se co smát!

Tam se nechodí.

To se nebere.

To se nedělá.

2.9 Výzva k přerušení/ukončení konaného děje

Přestaň se chovat jak malá.

Tak už přestaň křičet!

Přestaň s tím!

Nech už těch řečí.

Počkej, Antone... A nech těch frajeřin.

„Nech toho laskavě,“ řekl jsem jen. „A nepředváděj se.“

2.10 Případy blízké zákazu

(sémantické odstíny varování, výhrůžky apod.)

Varování, výhrůžka

Konstrukce s „ne/opovaž se, ne/opovažuj se“

Opovaž se na to sahat.

Neopovažuj se přijít pozdě!

„Opovaž se!“ zakřičel dědeček, zoufale mávnul rukou a zvedl telefon.

Tady bude stát a ty se ho neopovažuj ani dotknout!

Opovaž se mě zradit! Opovaž se rozhněvat Boha!

„Vypadni odsud, ale rychle!“ láteřila babička, zatímco se máma oblékala. „A opovaž se ještě někdy přijít!“

„A opovaž se si to sundat!“

Ostatní

Nechod' mi už na oči, nebo tě přerazím!

Jestli toho nenecháš, dostaneš co proto!

Nedráždi toho psa, nebo tě kousne!

Ať nespadneš!

Ať se nepořežeš!

Ať toho psa nedráždíš!

Ne abys tam spadl!

Ne abys přišel pozdě!

„Neřvi, ty zvíře!“ nařídil kocourovi přísně. „Nebo tě taky nacpu česnekem.“

„Nepřibližuj se!“ křiknul jsem a namířil jsem na něj zbraň.

Výstraha

Nerozbij to!

Neřízni se!

2.11 Zákaz v dialogu

Zákaz jako reakce na otázku

„Poplaveme za bójky?“

„Ani náhodou!“

„Kdybych se tak mohl ještě jednou oženit...“

„To ať tě ani nenapadne!“

„Mami, můžu jít na večírek?“

„Nesmíš!“

„Co kdybych se šel projít?“

„V žádném případě!“

„Pojďme se projet na tomhle!“

„Ani nápad!“